ԳԼՈԲՈՒՍ
Վերլուծական տեղեկագիր
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

ГЛОБУС
Аналитический бюллетень
РЕГИОНАЛЬНАЯ
БЕЗОПАСНОСТЬ

№ 35
Հունիս, 2008թ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Քաղաքական զարգացումներ Իրանի շուրջ 4

Стратегия функциональной стыковки
от Черного моря до «Черного сада» 7

Что такое хорошо и что такое плохо 11

Իսլամական ինստիտուցիոնալիզմն Ադրբեջանում 15

Ադրբեջանի քաղաքականությունը Հունգարիայի
նկատմամբ *(ծառայողական)* 18

Զարգացումներ Թուրքիայում 21

Թուրքիայի քրեական օրենսգրքի 301-րդ
հոդվածի փոփոխության շուրջ 31

Գործարարության *(«doing business»)* վարկանիշային
նախագիծ 2007-2008թթ. 35

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ ԻՐԱՆԻ ՇՈՒՐՋ

Մայիսի 28-ին Իրանի նորընտիր խորհրդարանն (մեջլիսը) ընտրեց իր նոր խոսնակին: Քվեարկության արդյունքում մեջլիսի նոր առաջնորդ դարձավ Իրանի Հանրային հեռուստա-ընկերության և ռադիոյի նախկին նախագահ, Իրանի Ազգային անվտանգության բարձրագույն խորհրդի նախկին քարտուղար Ալի Լարիջանին: Լարիջանիի հաղթանակը կարևոր ազդեցություն կարող է ունենալ թե՛ մեջլիսի գործունեության, թե՛ եկող տարի սպասվող նախագահական ընտրությունների ընթացքի վրա:

Իրանի նոր խորհրդարանը և գալիք նախագահական ընտրությունները

Ալի Լարիջանին աջ պահպանողականների քաղաքական թևի ներկայացուցիչ է և իր քաղաքական ու հասարակական գործունեության ողջ ընթացքում հանդես է եկել որպես պահպանողական գաղափարների աջակից: Եվ չնայած այն բանին, որ մեջլիսի նախագահի ընտրություններից առաջ Լարիջանիին իր աջակցության մասին հայտարարել էր Իրանի նույնպես պահպանողական նախագահ Մ.Ահմադինեժադը, Լարիջանին իր մի շարք քաղաքական մոտեցումներով տարբերվում է վերջինիս քաղաքական թիմի ներկայացուցիչներից:

Առաջին. Ալի Լարիջանին, աշխարհիկ քաղաքական գործիչ լինելով, անմիջականորեն կապված է Իրանի հոգևոր իշխանությունների հետ: Բացի նրանից, որ ծնվել է հոգևորականի ընտանիքում, նա նաև իսլամական հեղափոխության խոշոր գաղափարախոս Մ.Մոտախարիի փեսան է և անմիջականորեն կապված է հոգևոր իշխանությունների հետ: Սա կարևոր հանգամանք է, քանի որ ժամանակակից Իրանի քաղաքական դաշտը զնալով կտրվում է հոգևոր իշխանությունների հետ կապից, ինչի դրսևորումներից էին թե՛ աշխարհիկ Մ.Ահմադինեժադի ընտրությունը երկրի նախագահի պաշտոնին 2005թ., թե՛ Իրանի վերջին մեջլիսի կազմը, որում հոգևորականների թիվը հազիվ հասնում է 10 տոկոսի: Այսպիսով, ի տարբերություն Իրանի ներկայիս քաղաքական դաշտի մեծամասնության, աշխարհիկ Ա.Լարիջանին հենց հոգևորականների թևի ներկայացուցիչ է, այլ ոչ միայն այդ թևի գաղափարական հետևորդ:

Երկրորդ. Ա.Լարիջանին, ունենալով բավական պահպանողական քաղաքական գաղափարներ, ավելի քան ընդունելի է միջազգային հանրության կողմից: Սրա վկայությունն է արևմտյան մամուլի հաղորդագրություններում և վերլուծություններում առկա դրական ենթատեքստը՝ կապված Ա.Լարիջանիի մեջլիսի նախագահ ընտրվելու հետ: Միջուկային հիմնախնդրով արտերկրի հետ բանակցողների թիմի ղեկավարը լինելով՝ Ա.Լարիջանին աչքի է ընկել համեմատաբար մեղմ դիրքորոշմամբ և բազմիցս քայլեր է իրականացրել միջուկային հիմնախնդրի խաղաղ կարգավորման ուղղությամբ:

Երրորդ. Ա.Լարիջանին Ազգային անվտանգության քարտուղարի պաշտոնից հեռացվել է նախագահ Մ.Ահմադինեժադի կողմից, և դրա հիմնական պատճառներից են եղել, ինչպես հաղորդում էին մի շարք միջազգային աղբյուրներ, նախագահի և Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղարի միջև եղած հակասությունները և բարդ անձնական հարաբերությունները: Այս առումով Ա.Լարիջանիի ընտրությանը Մ.Ահմադինեժադի հավանությունը պետք է համարել ավելի շատ որպես քարոզչական քայլ, քանի որ խորհրդարանում մեծամասնություն կազմող պահպանողականների ընդամենը մի փոքր հատվածն է համարվում նախագահի աջակից, և նրանց դիրքորոշումը չէր կարող ազդել պահպանողականների ընդհանուր զանգվածի՝ Ա.Լարիջանիին մեջլիսի նախագահ ընտրելու որոշման վրա:

Այս ամենը խոսում է այն մասին, որ Իրանի խորհրդարանի ղեկին է հայտնվել բավական ազդեցիկ քաղաքական գործիչ, որի գործունեությունը կարող է լրջորեն բարձրացնել խորհրդարանի դերը երկրի քաղաքական կյանքում: Իրանի պետական համակարգի բավական կարևոր հատկանիշներից է հենց այն, որ խորհրդարանի ղեկավարի անձից է մեծ մասամբ կախված խորհրդարանի դերը: Հիշենք 1980-1989թթ., երբ խորհրդարանն առաջնորդում էր Ա.Ա. Հաշեմի-Ռաֆսանջանին, որն Իրանի պետական համակարգի կարևոր գործող անձանցից մեկն էր և անմիջականորեն ազդում էր ոչ միայն երկրի ներքին, այլ նաև արտաքին քաղաքականության վրա:

2009-ին Իրանում կայանալիք նախագահական ընտրությունների ընթացքն այսօր մեծ մասամբ կախված է նորընտիր խորհրդարանից, նրա անդամների և նախագահի դիրքորոշումներից: Շատ մեծ է հավանականությունը, որ Ա.Լարիջանին նախագահական ընտրությունների ժամանակ կարող է դառնալ պահպանողականների մի զգալի մասի թեկնածուն՝ բարդացնելով Մ.Ահմադինեժադի վերընտրման հնարավորությունը:

Թեհրանի քաղաքապետ Մ.Քալիբաֆը մեկ այլ հնարավոր թեկնածու է համարվում, սակայն նրա առաջադրման հնարավորությունը մեծ մասամբ կախված կլինի հենց Ա.Լարիջանիի հետ պայմանավորվածություններից, քանի որ վերջին խորհրդարանական ընտրություններում Թեհրանի քաղաքապետն ու մեջլիսի նորընտիր նախագահը հանդես են եկել մեկ քաղաքական դաշինքի շրջանակներում:

Արտաքին քաղաքական մարտահրավերները և գալիք նախագահական ընտրությունները

Վերջին ամիսների ընթացքում բավական բարդ են Իրանի շուրջ ընթացող արտաքին քաղաքական զարգացումները: Իրանի կոշտ դիրքորոշումը միջուկային հիմնախնդրի վերաբերյալ գրեթե ոչ մի փոփոխության չի ենթարկվել, ինչի արդյունքում հուլիս-օգոստոս ամիսների ընթացքում Իրանի միջուկային հիմնախնդիրը, հավանաբար, նորից կքննարկվի ՄԱԿ ԱԽ-ում: Եթե դատենք Իրանի նախագահի հայտարարություններից, ապա դիրքորոշման մեղմացում մոտակա ամիսների ընթացքում սպասել չի կարելի: Իսկ սա կարող է բերել նոր պատժամիջոցների և Իրանի հետագա մեկուսացման: Պատժամիջոցների նոր փաթեթը, որը կարող է օգտագործվել Իրանի դեմ, հնարավոր է, անմիջականորեն ազդի Իրանի արտաքին աշխարհի հետ ֆինանսական հարաբերությունների վրա: Սրա վկայությունն է հունիսի 9-ին Իրանի նախագահ Մ.Ահմադինեժադի կոչը Իրանի գործարարներին, պետական և մասնավոր կառույցներին՝ բոլոր ֆինանսական միջոցները եվրոպական բանկերից դուրս բերելու մասին: Ըստ որոշ տվյալների, եվրոպական բանկերում իրանական հաշիվները կազմում են շուրջ 80 մլրդ ԱՄՆ դոլար գումար, և իրանական հաշիվների հնարավոր «ձերբակալումը» կարող է լուրջ հարված հասցնել իրանական տնտեսությանը: Այստեղ պետք է հաշվի առնել նս երկու հանգամանք.

- Իրանական միջոցների դուրսբերումը եվրոպական բանկերից կարող է վնաս հասցնել նաև ֆինանսական կայունությանը բուն Եվրոպայում: Սա նշանակում է, որ Իրանի նախագահի կոչը կարող է ունենալ նաև զուտ քարոզչական բնույթ և եվրոպացիների դիրքորոշման վրա ազդեցության լծակ հանդիսանալ:
- Իրանի նախագահի քաղաքականությունից բավական դժգոհ են իրանական գործարար շրջանակները, որոնք անմիջականորեն կապված են ԵՄ երկրների հետ, քանի որ հենց Եվրոպան է Իրանի առաջին տնտեսական գործընկերը թե՛ ապրանքների ներկրման, թե՛ դրանց արտահանման առումով: Ուստի, նախագահի կոչը նաև հարված է Իրանի գործարար շրջանակներին, որոնք չեն կարող գալիք նախագահական ընտրություններին պասիվ մասնակցություն ունենալ՝ չպաշտպանելով այս կամ այն թեկնածուին: Բացառված չէ, որ Իրանի նախագահի մոտեցումը եվրոպական բանկերից իրանական կապիտալի դուրսբերմանը Իրանի գործարարների վրա լուրջ լծակ ձեռք բերելու հետ է կապված:

Իրանի համար բավական կարևոր հիմնախնդիր է, թե ինչպես կընթանա իրանական հարցի հերթական քննարկումը ՄԱԿ ԱԽ-ում: Հայտնի է, որ վերջին երկու տարվա ընթացքում Իրանի դեմ լուրջ պատժամիջոցների կիրառումը հնարավոր չի եղել ԱԽ մշտական երկու անդամներ Ռուսաստանի և Չինաստանի դիրքորոշման պատճառով: Այս երկու երկրների դիրքորոշման հնարավոր փոփոխության մասին մտահոգվելու համար կան լուրջ պատճառներ:

Առաջին. Ռուսաստանում կա ընտրված նոր նախագահ, որը չի կարող սեփական մոտեցումներ չունենալ արտաքին քաղաքական հարցերի շուրջ: Բացի այդ, Դ.Մեդվեդևի հետ և՛ Ռուսաստանում, և՛ արտերկրում կապում են Ռուսաստան-Արևմուտք հարաբերություններում լարվածության թուլացման հնարավորությունը, իսկ լարվածության թուլացումն անմիջականորեն կապված է միջազգային սուր հարցերի վերաբերյալ դիրքորոշումների հետ: Իրանի համար կարևորագույն խնդիր է, թե ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների հետագա ընթացքն ինչպես կարող է ազդել Իրանի միջուկային հիմնախնդրին Ռուսաստանի դիրքորոշման վրա:

Երկրորդ. Չինաստանում սպասվելիք Օլիմպիական խաղերի նախօրեին ԱՄՆ-ի կողմից հակաչինական քարոզչությունը Վաշինգտոնի ձեռքին դարձել է ոչ միայն ԱՄՆ-Չինաստան, այլ նաև Չինաստան-արտերկիր հարաբերությունների վրա ազդեցություն գործելու լրջագույն լծակ: Հակաչինական քարոզչությունը համաշխարհային տեղեկատվական դաշտում գերակշիռ դիրքեր ունեցող ԱՄՆ-ի կողմից ստիպել է Պեկինին ակտիվացնել չին-ամերիկյան բանակցությունները տարբեր մակարդակներում, որոնք կոչված են լուծելու Վաշինգտոնի և Պեկինի համար խնդրահարույց մի շարք հարցեր: Եվ այս պարագայում Իրանի համար խիստ կարևոր է, թե ինչ փոփոխություն կկրի Պեկինի դիրքորոշումը ԱԽ-ում իրանական միջուկային հիմնախնդրի վերաբերյալ՝ կապված Չինաստանի և ԱՄՆ-ի միջև հնարավոր համաձայնությունների հետ:

Կարելի է փաստել, որ զարգացումներն Իրանում և նրա շուրջ թևակոխել են ակտիվ փուլ, ինչը կարող է լուրջ ազդեցություն ունենալ Թեհրանում և տարածաշրջանում: Մոտակա տարվա ընթացքում զարգացումներն Իրանում և նրա շուրջ կապված են լինելու 2 հիմնական խնդիրների հետ. նախագահական ընտրություններ և միջուկային հիմնախնդիր:

Սևակ Սարուխանյան
«Նորավանք» հիմնադրամ

СТРАТЕГИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ СТЫКОВКИ ОТ ЧЕРНОГО МОРЯ ДО «ЧЕРНОГО САДА»

С конца 1990-х годов, когда три страны бывшего соцлагеря – Венгрия, Польша и Чехия – вступили в Североатлантический альянс, Черноморскому региону в геополитических и геоэкономических конструкциях европейских аналитиков придается вид геостратегического транспортно-транзитного узла, новой «стартовой площадки» для последующего расширения евро-атлантических структур на восток и юго-восток Большой Европы. Новое расширение НАТО на восток в марте 2004г. с приемом двух стран (Болгария и Румыния), имеющих непосредственный выход к Черному морю, привело к новым «аналитическим вызовам».

Стало очевидным, что последнее расширение НАТО в 2004г. на черноморском направление, с одной стороны, придало стратегии Альянса значительную пространственную глубину и новые возможности по поддержанию региональной безопасности в Черноморском регионе и ее проецированию на соседние регионы, но, с другой стороны, границы НАТО стали еще ближе к источникам традиционной нестабильности в европейско-балканском подбрюшье и вплотную приблизились к границам «Большого Ближнего Востока».

«Аналитический вызов» заключается, помимо прочего, в том, что новые черноморские страны-члены НАТО должны органично вписаться в общую стратегию Альянса и одновременно придать евро-атлантической периферии на черноморском направление динамично-экстраполяционный вид в сфере обеспечения региональной безопасности[1].

Идентичность Болгарии и Румынии, как двух бывших стран соцлагеря, до настоящего момента не преодолела своих разделительных компонентов: общее стремление эффективно интегрироваться в европейские и атлантические структуры соседствует с сохраняющейся зависимостью этих стран от российского влияния, проявляющего себя, в первую очередь, в энергетическом плане.

Чем дальше на восток и юго-восток Большой Европы, тем более рельефно проявляют себя указанные разделительные линии геополитической и геоэкономической идентичностей стран Черноморско-Кавказского региона. Поиск геополитической и геоэкономической идентичностей - это концептуальная задача, решение которой связано с нахождением каждым «государством-поисковиком» своей региональной стратегической ниши функционального характера, органично вписывающейся в планы глобальных акторов и наднациональных структур.

---

[1] Изначально стимулом для дебатов на Западе вокруг стратегических планов по созданию «Большого Черноморского региона» стали инициативы тех европейцев, в основном румын и болгар, которые сами населяют побережье Черного моря. Они пришли к осознанию того, что процесс расширения ЕС и НАТО не должен остановиться на их странах, но по возможности охватить другие государства Причерноморья. Конечно, между Центральной и Восточной Европой, с одной стороны, и «Большим Черноморским регионом» – с другой, были и остаются значительные различия. Однако главным аргументом в пользу их схожести все же является тот факт, что возможность демократической интеграции и коллективной безопасности, открывающаяся благодаря более тесным взаимоотношениям и последующей интеграции с НАТО и Европейским Союзом, поспособствует трансформации региона, принесет туда мир и стабильность. Такие же преобразования происходили в Западной Европе после Второй мировой войны, а также в Центральной и Восточной Европе по окончании холодной войны… Ныне обсуждается, насколько Соединенные Штаты и Европейский Союз должны и могут стремиться к тому, чтобы расширить пояс стабильности на «Большой Черноморский регион». Это станет своего рода доработкой проекта стабилизации южного фланга евро-атлантического сообщества в условиях все более переменчивого и нестабильного «Большого Ближнего Востока». (*Рональд Асмус*, Евро-атлантическое Причерноморье // «Россия в глобальной политике», май-июнь 2007, №3).

Исследователи, пытающиеся найти ответы на «черноморский аналитический вызов», подчеркивают, что фундаментальным является вопрос о необходимости или развития черноморской идентичности в качестве принципиально отличающегося от соседних регионов пространства безопасности, или подходить к региону Черного моря как к «части более широкого географического континиума». Рассуждения этих аналитиков приводит к следующему выводу: задействование обеих подходов является необходимым и неизбежным[1].

В экспертном сообществе циркулируют и такие вопросы, как: «а есть ли вообще такое явление, как единый и целостный Черноморский регион, нуждается ли в концепции стратегической безопасности регион Большого Причерноморья и кто наделен правом участвовать в разработке этой концепции?»[2]

Геополитический и геоэкономический охват понимания пространственных рамок Большого Причерноморья ведет нас к введению в аналитическое поле исследования Черноморско-Кавказского региона. Именно такое тандемное наименование Большого Причерноморья, где совмещены морская и сухопутная характеристики этого ареала, в отличие от терминологии «Черноморско-Каспийский регион» позволяет, с нашей точки зрения, выявить существенные признаки функционального расклада в странах двух субрегионов Черноморско-Кавказского пространства. Причерноморские страны, имеющие непосредственный выход к Черному морю, функционально задействованы, в первую очередь, в осуществлении транспортно-транзитной характеристики региона[3], эффективное осуществление которой во многом зависит от функциональной роли уже «внечерноморских» стран, расположенных в Кавказском регионе. Функциональная стыковка обоих субрегионов на нынешнем этапе происходит путем реализации Новой европейской политики соседства Европейского Союза с тремя южно-кавказскими республиками (*European Neighbourhood Policy*). Это европейский вектор построения долговременных, стратегических отношений с периферийными для Большой Европы республиками Южного Кавказа. К европейскому аналитическому и стратегическому охвату Черноморского региона относится и концепция «Черноморская Синергия – Новая инициатива регионального сотрудничества», принятая в качестве официального документа Европейской Комиссии в апреле 2007г.

---

[1] *Ian O. Lesser*, Global Trends, Regional Consequences: Wider Strategic Influences on the Black Sea // Xenophon Paper, No. 4, November 2007, International Center for Black Sea Studies (ICBSS), http://www.icbss.org/index.php?option=com_content&task=view&id=31&Itemid=45.

[2] *Юлиан Кифу*, Большое Причерноморье в поисках концепции стратегической безопасности // Средиземноморье - Черноморье - Каспий: между Большой Европой и Большим Ближним Востоком (под ред. *Н.П.Шмелева*, *В.А.Гусейнова*, *А.А.Язьковой*), М., «Граница», 2006, с. 51.

В январе 2006г. Вашингтонским институтом национальных стратегических исследований в Бухаресте была проведена презентация стратегической концепции безопасности – «Евро-атлантическая стратегия для Черноморского региона». Несколько шагов по реализации данной Стратегии уже сделано, имея в виду создание оборонительной дуги против неконвенциональных асимметричных угроз со стороны негосударственных игроков посредством развития средств контроля и раннего предупреждения, совместного использования информации и защиты от возможных ракетных атак. Что касается сфер и областей, в которых уже возможно сотрудничество, то предложенный НАТО проект концепции безопасности для региона Большого Причерноморья отмечает и предлагает следующие направления: морская деятельность, воздушная разведка, береговая охрана и защита границ, защита гражданских лиц и сотрудничество при чрезвычайных ситуациях.

[3] Одной из главных причин, способствовавшей постановке проблемы «Большого Черноморского региона» в повестку дня, стала энергетическая безопасность. Значение транзитного пути через Причерноморье в ближайшие годы и десятилетия будет возрастать по мере того, как Европа займется диверсификацией поставок и попытками смягчить последствия российской монополии на энергию. Россия, разумеется, останется главным поставщиком. Но если Евросоюз заинтересован в том, чтобы избежать нездоровой зависимости, и если европейские потребители могут рассчитывать на защиту от монополизма, странам–членам ЕС придется обратиться к «Большому Черноморскому региону»». (*Рональд Асмус.* Ibid.).

(«*Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative*», Commission of the European Communities, Brussels, 11.04.2007, COM (2007) 160)[1].

Евро-атлантический вектор формирования целостного подхода к Южному Кавказу под углом зрения функциональной важности этого субрегиона на Черноморско-Кавказском пространстве весьма проблематичен. По всей видимости, ближайшие годы не избавят нас от «индивидуального подхода» атлантических и евро-атлантических стратегов к странам Южного Кавказа.

Возникает вопрос: а может в этом и «гвоздь» функциональной специфики Южного Кавказа в геополитических и геоэкономических построениях вокруг Большого Причерноморья? Европейский вектор «открытых (или полуоткрытых) дверей» для реализации длительного процесса интеграции периферии Большой Европы в общебрюссельские структуры может стать и не таким долгим, и не таким осложненным, если атлантический вектор обеспечения и проецирования безопасности найдет необходимый ключ к определению и совмещению функциональных ниш каждой из республик Южного Кавказа в общей системе региональной безопасности.

Определение функциональной ниши Армении в системе региональной безопасности с неизбежностью поднимает вопрос совмещения интересов двух разнонаправленных на нынешнем этапе векториальных подходов к обеспечению военно-политической стабильности и развития региона – НАТО и ОДКБ[2]. С нашей точки зрения, органичное совмещение этих векторов, сглаживание острых углов их разнонаправленности по отношению к армянской государственности на Южном Кавказе может строиться, исходя из «окончательного осознания» глобальными акторами и наднациональными структурами незаменимости, прежде всего в военно-политическом аспекте, роли тандема **Республика Армения – Нагорно-Карабахская Республика** как в аналитических, так и в прикладных разработках стратегического характера.

Интересы обеспечения эффективной реализации транспортно-транзитной роли причерноморских стран требуют поддержания военно-политических потенциалов их ближайших соседей, расположенных на стыке двух региональных метапространств – Большое Причерноморье и Большой Ближний Восток, – на должном уровне.

Функциональная и стратегическая ценности армянской государственности на Южном Кавказе проявляют себя не только в военно-политическом аспекте, для которого, прежде всего, необходим соответствующий территориальный охват, выражающийся в виде ныне международно-признанных и находящихся на стадии признания в целом около 42 тысячи км^2. Необходимо придать этой ценности и диаспоральное значение. По всему периметру Черного моря компактно проживают армянские общины, интегрированность или маргинальность которых в

---

[1] «Черноморская Синергия» предлагает следующие основные сферы регионального сотрудничества: демократия, уважение прав человека и эффективное правление; контроль за трансграничными потоками и улучшение безопасности; «замороженные» конфликты; энергетика; транспорт; окружающая среда; морская политика; рыболовство; торговля; исследовательские и образовательные системы; наука и технологии; трудовая занятость и социальные вопросы; развитие регионов.

[2] Европейская аналитическая мысль, в лице таких актуальных и востребованных в «брюссельских центрах принятия решений» личностей, как ведущий эксперт Центра европейских политических исследований (*Centre for European Policy Studies*, *CEPS*) и директор исследовательской программы внешней политики, безопасности и политики соседства Европейского Союза в указанном Центре Майкл Эмерсон (*Michael Emerson*), после апрельского саммита НАТО в Бухаресте (3-4 апреля 2008г.) стала вплотную обсуждать смелую мысль о возможности и целесообразности начала процесса по интеграции России в Североатлантический альянс. На первом месте в концепции брюссельского аналитика о своевременности инициации процесса «стратегической сделки» с Россией (всего М. Эмерсон предлагает четыре «инициативы» по началу диалога вокруг «стратегической сделки») стоит положение о том, что «Россию следовало бы пригласить к началу диалога о возможности ее полноправного членства в НАТО, что приведет к детализации последующей большой подготовительной повестки… Процесс может начаться с переходных шагов институционального и операционного характера». (*Michael Emerson*, Time to think of a strategic bargain with Russia // CEPS Policy Brief, No.160, May 2008, http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1649.

общественно-политическом поле конкретных причерноморских стран различна, но главное остается: армянские общины численно представлены в узловых транспортно-транзитных точках причерноморья (Варна и Бургас – Болгария; Констанца – Румыния; Одесса и Крым – Украина; Краснодарский край – Россия; Абхазия; Аджария – Грузия), они имеют там институциональные структуры и стремятся наладить с армянской государственностью на Южном Кавказе тесные связи. Турецкое побережье Черного моря – от границы с Грузией до Самсуна – это ареал исторического проживания армянства, значительное количественное присутствие которого можно найти там и сейчас в «криптоармянском» виде.

Таким образом, концептуальные установки, в частности, евро-атлантической стратегии в отношении Большого Причерноморья, должны воспринять реалии сегодняшнего дня и определить функциональные ниши конкретных региональных стран на основе полезности их военно-политических, диаспоральных и других геополитических и геоэкономических параметров для общей стабильности и эффективного развития региона.

Михаил Агаджанян

ЧТО ТАКОЕ ХОРОШО И ЧТО ТАКОЕ ПЛОХО

Именно на аналогичный вопрос, применительно к рецептам долгосрочного экономического прогресса развивающихся стран, пыталась ответить группа экспертов во главе с профессором Стэндфордского университета, лауреатом Нобелевской премии в области экономики Майклом Спенсом (*Michael Spence*). Признанные специалисты различных областей из многих стран мира проанализировали и обобщили опыт 118 развивающихся стран и на основе этого представили соответствующие рекомендации. Хотя авторы не ставили своей целью выработку универсальных рецептов для обеспечения высоких темпов экономического роста в долгосрочной перспективе, тем не менее, по их мнению, приведенные выводы могут быть полезны при разработке и реализации социально-экономических и политических реформ развивающихся стран. На осуществление этого актуального исследования потребовалось более 2-х лет интенсивных работ и более $4 млн, выделенных правительствами и частным сектором многих стран. Объемный доклад был предметом широкого обсуждения разных заинтересованных организаций, в том числе ООН. Попытаюсь вкратце представить наиболее важные положения этого исследования. Надеюсь, заинтересованный читатель найдет ответы на некоторые актуальные вопросы или, по крайней мере, приведенные идеи послужат поводом для собственных размышлений и умозаключений.

Один из главных итогов исследования звучит тривиально: экономический рост важен, он является предпосылкой решения остальных проблем общественного развития, но при этом он собственно не гарантирует их решения. Чем беднее страна, тем более насущен экономический рост, так как его отсутствие или недостаточность сводят на нет решение остальных вопросов.

Выводы исследования в целом не идут вразрез с рекомендациями парадигмы Вашингтонского консенсуса относительно необходимости приватизации, либерализации и стабилизации. Подтверждается важность макроэкономической стабильности, роли торговли и рынков для обеспечения экономического роста. Тем не менее, акценты на такие вопросы как приватизация государственной собственности, либерализация торговли и рынков капитала несколько отличаются от постулатов вышеуказанной парадигмы. Подчеркивается, что после реализации упомянутых мероприятий роль правительства в формировании и реализации экономической политики никак не ограничивается. Более того, она приобретает более тонкий регуляторный характер и требует более изощренных методов и инструментов воздействия.

В отличие от Вашингтонского консенсуса, настоящий доклад приводит также некоторые количественные рекомендации. Так, предполагается, что успешная реализация социальных задач на достаточном уровне потребует обеспечения высоких темпов экономического роста на протяжении не менее 15-20 лет. Уровень инвестиций должен составлять как минимум 25% от ВНП, из коих 5-7% должно направляться на развитие инфраструктуры. На нужды образования и здравоохранения рекомендуется выделять, по крайней мере, 7-8% от ВНП. Финансирование указанных расходов должно осуществляться за счет местных сбережений, что в свою очередь обусловливает кредитно-денежную политику. Крайне важным является привлечение в страну передовых технологий, поощрение конкуренции, обеспечение гибкости рынка труда, реализация природоохранных мероприятий. В докладе уделено особое внимание также тем вопросам, относительно которых как практики, так и теоретики все еще продолжают спорить. К таковым можно причислить вопросы о возможности и целесообразности реализации национальной промышленной политики, выбор режима регулирования обменных курсов, степень либерализации рынков капитала. Объем материала не позволяет мне затронуть все вопросы, но на наиболее важных позволю себе вкратце остановиться.

Согласно авторам, политико-экономические аспекты продолжают определять возможности долгосрочного и устойчивого развития стран. Эксперты проанализировали следующие 4 группы показателей, отражающих соответствующие интегрированные компоненты: *география страны, действующие институты, лидерство и социальный консенсус в обществе*.

Наиболее осязаемым компонентом, естественно, является география страны, включающая в себя такие критерии, как ресурсообеспеченность, доступ к морю и величина население. Само собой разумеется, что наличие указанных характеристик крайне благоприятно для развития страны. Вместе с тем, наличие богатых природных ресурсов не является гарантией процветания. При прочих равных условиях, наиболее высокие показатели долгосрочного развития продемонстрировали именно менее ресурсообеспеченные страны. Наиболее ярким примером является сравнение результатов развития богатых природными ресурсами стран Африки и Южной Америки со странами позднего развития Юго-Восточной Азии (Япония, Южная Корея, Тайвань (КНР), Сингапур). Именно последняя группа стран, в отличие от первой, продемонстрировала беспрецедентные результаты развития при практическом отсутствии каких-либо природных богатств.

Станет ли ресурсообеспеченная страна богатой или бедной в долгосрочной перспективе определяется ее институциональной базой. Сильные и эффективные институты способствуют реализации такой политики, которая стимулирует стабильный экономический рост и аккумуляцию национального богатства. Слабые и неэффективные институты ведут к дикой эксплуатации природных ресурсов во благо узкой группы собственников и во вред перспективам долгосрочного роста страны. Качество же институтов определяется видением и мировоззрением людей их создающих. По свидетельству авторов, качество институтов развивающихся странах было обратно пропорционально уровню коррумпированности лидеров и элиты указанных стран и прямо пропорционально уровню их подотчетности и ответственности перед своим обществом.

Примечательно, что качество институтов не определяется характером политической системы исследуемых стран. В экономике, так же как и в политике, наиболее важно наличие сдержек и противовесов, что не предполагает их исключительную производность от демократичности данной государственной системы. Доклад не оспаривает, что экономически наиболее развитые страны на самом деле более демократичны. Вместе с тем, некоторые авторитарные режимы по сравнению с их более демократичными «собратьями» продемонстрировали более высокие показатели долгосрочного развития. Это подтверждает гипотезу видной социологической школы во главе с Самюелем Липсетом, утверждающей, что для поддержания демократии необходим довольно высокий уровень доходов населения – как минимум $6 тысяч на душу населения. При более низком уровне доходов демократия и экономический рост взаимоисключают друг друга, и, как следствие, рано или поздно бедные страны скатываются к более авторитарным режимам.

Доклад еще раз подтвердил, что роль лидерства в обеспечении устойчивого экономического роста крайне важна. Реализация задач долгосрочного экономического роста во всех структурах власти требует высокопрофессиональных, непредвзятых и самоотверженных лидеров, способных сформировать достаточно амбициозное, но реальное видение будущего, обеспечить по возможности широкое общественное согласие относительно такого видения и мобилизовать общество на его успешную реализацию. Результаты исследования подчеркивают важность преданности лидеров «не партийным или личным интересам, а исключительно национальным». Как свидетельствует доклад, все благополучные страны имели обязательную практику обеспечения лидерам и бюрократии достаточной, если не сказать высокой, оплаты труда для минимизации коррупционных рисков.

Другим важным показателем, влияющим на динамику и качество роста, согласно докладу, является уровень социального консенсуса общества относительно стратегии развития страны и видения ее будущего. Под этим эксперты подразумевают уровень конвергенции интересов различных социальных групп общества.

Авторы доклада утверждают, что такое явление, как «утечка мозгов», является наиболее достоверным индикатором доверия к институтам данной страны. Согласно их мнению, именно достаточно высокий уровень доверия создает стимулы и предоставляет свободу для раскрепощения личных возможностей одаренных индивидов и приложения их таланта в собственной стране. Не случайно, что наиболее высокий уровень «*brain-drain*» был зарегистрирован в странах, имеющих проблемы с устойчивым экономическим ростом.

Доклад уделил особое внимание так называемым «наиболее уязвимым» странам, к которым они, в частности, отнесли малые страны. По их мнению, малый размер национальной экономики крайне затрудняет ее диверсификацию, что, в свою очередь, обуславливает излишнюю зависимость таких стран от внешних факторов и экономических шоков. Таким странам рекомендуется максимальная интеграция в мировую экономику, формирование региональных клубов и оутсорсинг (*outsoursing*) некоторых функций правительства.

Помимо подтверждения важности развития инфраструктуры стран, доклад представил также анализ и некоторые рекомендации относительно оптимального уровня расходов на развитие инфраструктуры. Отмечая трудность определения некой универсальной величины, тем не менее, на основе анализа соответствующих расходов развивающихся стран, доклад приводит некоторые статистические обобщения. Так, рекомендуется предусмотреть около 4% ВНП для инвестирования в развитие инфраструктуры и приблизительно столько же для обеспечения эффективного функционирования уже существующей. Восстановительная стоимость составляющих инфраструктуры довольно резко отличается по отраслям. Так, оптимальный уровень этих расходов относительно стоимости всего комплекса для систем производства и распределения электроэнергии, автомобильных и железных дорог составляет около 2%, для систем водоснабжения и канализации – около 3%, а для системы телефонной связи – около 8%.

Так как развитие и поддержание инфраструктуры требует постоянных и значительных расходов, то следующим важным вопросом является определение оптимальных источников их финансирования. Как свидетельствует опыт, основная нагрузка приходится на публичные финансы, за счет которых реализуются инфраструктурные проекты. Если же область приватизирована, то расходы отражаются в стоимости услуг, что, в конечном счете, определяет их доступность для населения, и в первую очередь ее наиболее бедных слоев.

Интересно, что улучшение транспортного сообщения на экономическое развитие регионов во многих странах имело довольно противоречивое влияние. Причиной этому явилось устранение «натуральных» торговых барьеров, «защищающих» местную индустрию и способствующих решению задачи занятости местного населения. Такая причинно-следственная связь особенно проявилась в тех странах, где уровень доходов населения резко отличался по регионам.

Авторы доклада представили рекомендации относительно доли от общих доходов, которые бедные слои населения в состоянии выделять для доступа к соответствующим инфраструктурным услугам. Так, этот порог составил около 5% для оплаты услуг водоснабжения и канализации и 6% для оплаты расходов электроэнергии. В конечном итоге, согласно расчетам, доля расходов на все инфраструктурные услуги не должна превышать 15% от общих доходов бедных слоев населения.

Доклад уделил особое внимание вопросу обеспечения конкурентоспособности обменных курсов, успешная реализация которой, по мнению многих экономистов, явилась предпосылкой Юго-Восточного экономического «чуда». В то же время, неконкурентоспособность обменных курсов стран Латинской Америки стала причиной большого дефицита баланса по текущим операция, приведшей эти страны к кризиса в 1980х годах. Неконкурентоспособность обменных курсов особенно усугубляет ситуацию в странах, подверженных так называемой «голландской болезни». Бурный экспорт сырья приводит к укреплению национальной валюты, способствуя опережающему развитию импорта, и подавляя производство и экспорт промышленной продукции. Такое развитие событий в конечном итоге оказывает разрушительное влияние на экономику в целом. По свидетельству авторов, поддержка конкурентоспособных курсов и соответ-

ствующей валютной политики крайне важна для тех стран, в которых добыча и экспорт природного сырья играет важную роль. Для таких стран в докладе приведены соответствующие практические рекомендации.

Довольно примечательно, что авторы доклада представили не только мероприятия, которые можно реализовывать, но и представили довольно обширный список того, чего нельзя делать (*bad ideas*). К «вредным идеям» авторы относят субсидирование энергетики, решение проблем занятости за счет увеличения гос. бюрократии, агрессивное сокращение бюджетного дефицита, внедрение механизмов по контролю цен в целях обуздания инфляции, затянувшуюся защиту отраслей национальной экономики от международной конкуренции, недооценку важности природоохранной деятельности, недостаточную оплату государственных служащих, недостатки банковского регулирования и контроля, чрезмерное укрепление национальной валюты в условиях неготовности экономики к переходу на более высокопроизводительную индустрию. Естественно, что приведенный в докладе список ошибок не окончательный и каждая страна может сама «выработать и реализовать» необоснованную экономическую политику со всеми вредными последствиями. Именно поэтому трезвый анализ является предпосылкой для выработки оптимальной экономической политики.

Подводя итоги, могу сказать, что, с одной стороны, итоги доклада обнадеживают: развивающиеся страны принципиально в состоянии обеспечить достаточно высокие стандарты жизни. Вместе с тем, еще раз подтверждается, что задача эта трудноразрешимая и требует вклада и серьезных усилий всех составляющих современного общества.

Армен Мартиросян
Постоянный представитель РА в ООН

ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՑԻՈՆԱԼԻԶՄՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ

Կրոնական գործընթացները հետխորհրդային իսլամադավան աշխարհիկ հանրապետություններում, այդ թվում Ադրբեջանում, անկախության ձեռքբերումից ի վեր աչքի են ընկել որոշակի առանձնահատկություններով: Դրանք էականորեն տարբեր են իսլամի ավանդական տարածման այլ շրջաններում ծավալվող կրոնական գործընթացներից, որտեղ իսլամի ինստիտուցիոնալիզմն ունի խոր պատմական արմատներ: Խորհրդային շրջանում, զրկված լինելով հասարակական-քաղաքական դերակատարությունից, իսլամը սահմանափակված էր կենցաղային-ավանդական գործառույթներով:

Անկախության ձեռքբերումից հետո Ադրբեջանում իսլամը վերարժևորվեց որպես ազգային ինքնության մի բաղադրիչ: Բացվեցին կամ վերաբացվեցին բազմաթիվ մզկիթներ և կրոնական դպրոցներ՝ մեդրեսեներ, ձևավորվեց արտերկրի հայտնի իսլամական կենտրոններում ուսանածների մի շերտ: Վերականգնվեցին իսլամական տոները, իսլամի քարոզումը բարձրացվեց պետական մակարդակի: Պետության կողմից իսլամը դիտարկվեց որպես կարևորագույն արժեք, ընդգծվեց ադրբեջանական իսլամի յուրահատուկ ազգային բնույթը: Պետության և կրոնի հարաբերությունները կարգավորվեցին որոշակի օրենքներով, իսկ սահմանադրության մեջ ամրագրվեց հավատքի ազատության մասին դրույթը: 1994թ. նախագահ Հեյդար Ալիևի Մեքքա այցելությունը երկրում մեծացրեց կրոնի նշանակությունը:

Այս իրողությունները, սակայն, չնպաստեցին իսլամի ինստիտուցիոնալացմանը, հասարակական կյանքում իսլամի դերի հստակեցմանը, այլ կերպ ասած՝ իսլամական մշակույթի ձևավորմանը:

Չնայած Ադրբեջանում գործում են հոգևոր կյանքը կանոնակարգող թե՛ կրոնական (Կովկասի մահմեդականների վարչություն), թե՛ պետական (Կրոնական կազմակերպությունների հետ աշխատանքի պետական կոմիտե) կառույցներ, սակայն հասարակության առանձին շրջանակներ չեն վստահում ավանդական կրոնական հաստատություններին, աստիճանաբար կրոնականացվում են, ներգրավվում ոչ ավանդական կրոնական ուղղություններում: Տարածում է գտնում նաև կրոնական արմատականությունը, ինչն իսլամի քաղաքականացման հնարավորություն է ստեղծում: Մարդու իրավունքների և տարաբնույթ միջազգային կառույցների՝ Ադրբեջանին վերաբերվող զեկույցներում իշխանություններին խորհուրդ է տրվում իսլամի և իսլամական ինստիտուտների մասին հասարակական դիսկուրսներ կազմակերպել՝ դրանցում ներգրավելով անկախ և պաշտոնական հոգևորականների, ՀԿ ներկայացուցիչների, մտավորականների:

Ի տարբերություն քրիստոնեական եկեղեցու, որը կենտրոնացված ձևով փորձում է կարգավորել կրոնական խնդիրները, իսլամի պարագայում նման կառույց չկա: Ադրբեջանում կրոնական խմբերի հիմնական մասը համագործակցում է կառավարության հետ և ճանաչում պետության կողմից հովանավորվող Կովկասի մահմեդականների վարչության հոգևոր իշխանությունը: Սակայն կան առանձին կրոնական խմբեր, որոնք չեն ենթարկվում վարչությանը, որը հասարակության մեջ այդքան էլ հեղինակություն չի վայելում: Առանձին դեպքերում ավելի ազդեցիկ են անկախ իմամները, որոնք ներկայացնում են Ադրբեջանի համար իսլամի թե՛ ավանդական, թե՛ ոչ ավանդական ուղղությունները: Նրանցից են Աբու Բաքր մզկիթի իմամ Համեթ Սուլեյմանովը և Ջումա մզկիթի նախկին իմամ, իրավապաշտպան Իլղար Իբրահիմօղլուն: Նրանց հետ կրոնական էլիտան չի փորձում երկխոսել՝ ցավագին ընկալելով երկրում կրոնական այլախոհության փաստը:

Չնայած Ադրբեջանը շիադավան պետություն է, սակայն կրոնական ինստիտուցիոնալիզմի տեսանկյունից նման չէ ամենամեծ շիական պետությանը՝ Իրանին: Այստեղ չկա շիա

հոգևոր հիերարխիա, չկա *մարջա՛ աթ-թակլիդ*՛ կրոնական սկզբնաղբյուր, որին հավատացյալը պետք է հետևի: Ադրբեջանի շեյխ ուլ-իսլամը սուրբ օրենքների և իսլամի դոգմաների բացարձակ մեկնող չի համարվում:

Հասարակական պահանջը և հարցախույզի տվյալները

2006թ. անցկացված հարցախույզի տվյալներով՝ խորքային հավատացյալ է բնակչության 7,2 տոկոսը, 49.7 տոկոսը հավատում է Աստծուն, սակայն գործնականում չի իրականացնում իսլամի սկզբունքները: Մահմեդական բնակչության 2/3-ը շիա է, 1/3-ը՝ սուննի:

Իր հերթին, հասարակական-քաղաքական կյանքում իսլամի ազդեցության ընդլայնումից խիստ զգուշանում է պետությունը, որը ձգտում է զսպել կրոնականացումը և պահպանել երկրի աշխարհիկ բնույթը: Ադրբեջանի իշխանությունները պարբերաբար ճնշումներ և բռնություններ են իրականացրել կրոնաքաղաքական կուսակցությունների, իսլամամետ գործիչների, Ադրբեջանում հաստատված իսլամական ոչ ավանդական ուղղությունների և կրոնական ակտիվիստների նկատմամբ: Այս իրողություններն էապես խոչընդոտում են երկրում իսլամական դիսկուրսի ազատ ծավալմանը, հասարակական-քաղաքական կյանքում իսլամի դերի հստակեցմանը, կրոնականացված շրջանակների սոցիալացմանը:

2006թ. սկզբից իսլամական գործոնը սկսեց ավելի կարևոր դեր խաղալ Ադրբեջանի հասարակական-քաղաքական կյանքում, ինչը պայմանավորված էր թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին գործոններով: 2005թ. խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքների հերթական կեղծումը մեծ հիասթափություն առաջացրեց թե՛ արևմտյան արժեքների, թե՛ Արևմուտքի նկատմամբ: Աստիճանաբար քաղաքական դաշտում ի հայտ եկան զարգացման իսլամական ուղու կողմնակիցներ:

Ադրբեջանական հասարակությունը սկսեց ավելի զգայուն դառնալ նաև աշխարհաքաղաքական գործընթացներում իսլամին առնչվող իրողությունների նկատմամբ, ինչն ի հայտ բերեց հակաամերիկյան տրամադրություններ: 2005թ. սկիզբ առած Մուհամեդ մարգարեի ծաղրանկարների պատերազմին արձագանքեցին նաև Ադրբեջանում: Փետրվարի սկզբին Բաքվում, ապա Բաքվից ոչ հեռու գտնվող և կրոնականացված շրջան համարվող Նարդարանում տեղի ունեցան բողոքի ակցիաներ: Հրկիզվեցին ԱՄՆ-ի, Իսրայելի, Դանիայի, նաև՝ Հայաստանի և Շվեյցարիայի դրոշները: Փետրվարի 11-ին Ադրբեջանում ոչ շատ հայտնի «Յենի խաբար» թերթը հրատարակեց Հիսուս Քրիստոսի և Մարիամ Աստվածածնի ծաղրանկարները: Ապրիլին իրեական կազմակերպությունները սպառնալիքներ ստացան մինչ այդ անհայտ «Մուսուլման եղբայրներից»: 2006թ. ամռանը իսրայելա-լիբանանյան պատերազմի ժամանակ Բաքվում և մի քանի այլ բնակավայրերում տեղի ունեցան ոչ ստվարաթիվ հակաիսրայելական միտինգներ, ինչն աննախադեպ էր:

2006թ. գարնանը Բաքվում և Սումգայիթում 600 երիտասարդների շրջանում Կրոնական հետազոտությունների կենտրոնի անցկացրած հարցախույզի մասնակիցների 9 տոկոսը կողմ է արտահայտվել Ադրբեջանում իսլամական պետության ստեղծմանը:

Հետաքրքրական է նաև 2006թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին Տնտեսական և քաղաքական հետազոտությունների կենտրոնի՝ ողջ երկրի տարածքում 1000 հարցվածների շրջանում անցկացված հարցախույզը: Իսլամական պետության գաղափարին այս դեպքում կողմ է եղել հարցվածների 19 տոկոսը, 30 տոկոսը կողմ է եղել մասնակիորեն: Այլ կերպ ասած՝ մոտ 50 տոկոսն իսլամական բարոյական արժեքների կողմնակից է: Հարցվածների 40 տոկոսը միջազգային հարաբերություններում պատրաստ է աջակցել ցանկացած իսլամական պետության ոչ իսլամական երկրի հետ ունեցած հարցում:

Վերջին տարիներին Ադրբեջանում որոշակիորեն ավելացել են նաև իսլամական գլխաշոր կրողները, որոնք բախվում են բազմաթիվ սոցիալական խնդիրների: 1999թ. օրենքի ուժ ստացավ պաշտոնական փաստաթղթի համար գլխաշորով նկարվելու արգելքը: 2007թ. ադրբեջանական խորհրդարանը պատրաստվում էր քննարկել «Կրթության մասին» օրենքի նախագիծը, որն արգելում էր կրթական հաստատություններում գլխաշոր կրել: Սակայն խնդիրը հասարակական մեծ հնչեղություն ստացավ և դուրս բերվեց օրենսդրական դաշտից:

Ադրբեջանում այսօր կան կրոնականացված շրջանակներ, որոնք առաջ են քաշում իսլամը պետական կրոն հռչակելու, իսլամական օրենքներն իրավական դաշտ մտցնելու, իսլամի ազդեցությունը հասարակական կյանքում ընդլայնելու գաղափարներ: Ադրբեջանում, օրինակ, հարց է բարձրացվել բազմակնության և ժամանակավոր ամուսնության մասին օրենք մտցնելու մասին: Պահանջվել է, որպեսզի չարգելվի կնոջը պաշտոնական փաստաթղթի համար լուսանկարվել գլխաշորով:

Որոշակի կրոնականացվածություն նկատվում է երիտասարդության և մտավորականության առանձին շերտերում, այդ թվում՝ Բաքվում: Բնականաբար, իսլամական քարոզչությունն առավել արդյունավետ է սոցիալապես անապահով շրջաններում, որոնք, պետության անգործության ֆոնին, իսլամի մեջ նեցուկ են տեսնում: Այս առումով, իսլամը սոցիալական շարժումների գաղափարախոսական հենք դառնալու զգալի ներուժ ունի:

Կրոնական ոլորտի խնդիրները և դրանց լուծման ուղիները

Ադրբեջանցի առանձին ուսումնասիրողների կարծիքով՝ կրոնական ոլորտում առկա խնդիրները խոչընդոտում են ժողովրդավարության և քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը, վտանգ են ներկայացնում աշխարհիկ պետության գոյությանը, ինչը հաղթահարելու համար անհրաժեշտ է մշակել համապատասխան հայեցակարգ: Արաբագետ Նարիման Ղասիմօղլուի կարծիքով՝ նմանօրինակ խնդիրներն առաջանում են այն պատճառով, որ պետությունը չի սահմանել իսլամի տեղն ու դերը քաղաքացիական հասարակության մեջ, ինչը ռազմավարական նշանակություն ունի: Նշվում է, որ իշխանությունները չեն կարող միայն վարչաիրավական մեխանիզմներով լուծել կրոնական խնդիրները:

Իսլամի և դեմոկրատիայի ինստիտուտը, որի տնօրենը Ղասիմօղլուն է, մշակել է «Ադրբեջանական հասարակության մեջ իսլամի տեղի ու դերի սահմանման հայեցակարգը», որի կենտրոնական տարրը պետության կրոնական-լուսավորչական գործունեությունն է: Պետությունը, չնայած իր աշխարհիկ բնույթին, պետք է ուղղորդի այն: Իսլամը պետք է լինի ոչ թե առանձին անհատների, կրոնական գործիչների կամ համայնքների, այլ ժողովրդի մենաշնորհը: Դպրոցներում, կրթական հաստատություններում պետք է մտցվեն Ղուրանի դասեր, իսլամական սկզբունքները, տարակարծություն չառաջացնելու համար, պետք է մեկնաբանվեն միայն Ղուրանի և ոչ թե իսլամական այլ սկզբնաղբյուրների տեսանկյունից: Կրոնական ծեսերը, ծիսակարգերը, քարոզները պետք է իրականացվեն միայն ադրբեջաներենով, որպեսզի իսլամը մատչելի լինի: Հիշյալ ուղին կարող է համախմբել հասարակությանը միասնական կրոնական- էթիկական արժեքների շուրջ, հաղթահարել կրոնական երկփեղկվածությունն ու արմատականությունը՝ միևնույն ժամանակ խուսափելով աշխարհիկության դեմ ուղղված վտանգներից:

Հարկ է նշել, որ կրոնականացվածության աճին, ըստ էության, նպաստում են ադրբեջանական հասարակության մեջ առկա բևեռացումը, բարոյական արժեքների անկումը, ժողովրդավարության պակասը, որոնք հանգեցնում են հիասթափության աշխարհիկ արժեքների և ավանդական կրոնական ինստիտուտների նկատմամբ:

Սակայն ներկայումս հասարակական պահանջը աշխարհիկության պահպանումն է: Այդ են վկայում պարբերաբար անցկացվող հարցախույզները: Առաջիկայում Ադրբեջանում չեն կարող քաղաքական նշանակություն ձեռք բերել ոչ ավանդական և ոչ էլ ոչ ավանդական կրոնական ուղղությունները: Մի քանի խմբեր, որոնք հրապարակավ խոսում են իսլամական պետության ստեղծման մասին, իրենց ծրագրերն իրականացնելու համար համապատասխան ռազմավարական հայեցակարգերի և գործադրման մեխանիզմների չեն տիրապետում: Իրենց հերթին, իշխանությունները չափազանցում են քաղաքական իսլամից եկող սպառնալիքները՝ բռնությունները հիմնավորելու և կրոնական դաշտը վերահսկելու համար:

Արաքս Փաշայան
«Նորավանք» հիմնադրամ

ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈՒՆԳԱՐԻԱՅԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

Առկա փաստերի համադրությունից հետևում է, որ Հունգարիայի Հանրապետությանը Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականության մեջ առանձնակի տեղ է հատկացվում: Այլ բացատրություն, քան հունգարական բանտում արգելափակված Ռամիլ Սաֆարովի գործոնը, դժվար է մատնացույց անել: Բաքուն ակնհայտ ուշադրության տակ է պահում Հունգարիայի Հանրապետությունը՝ ձգտելով այստեղ գերազանցել Հայաստանին, միաժամանակ տարբեր ձեռնարկներով թե՛ նյութական և թե՛ բարոյական աջակցություն է ցուցաբերում մարդասպան սպային: Հաշվի առնելով, որ դա շոշափում է ՀՀ և ՀՀ Զինված ուժերի հետաքրքրությունները, նպատակահարմար է ուշադրության տակ պահել վերոնշյալի հետ կապված զարգացումները:

Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևը 2008թ. փետրվարի 19-ին պաշտոնական այցով ժամանել էր Բուդապեշտ: Նախագահի այցը Հունգարիա ինքնին ընդգծում է այս պետության հանդեպ ադրբեջանական կողմի ուշադրությունը: Առավել հետաքրքրական է այցի ամսաթիվը. Գուրգեն Մարգարյանի սպանությունը տեղի է ունեցել 2004թ. փետրվարի 19-ին: Այսպիսով, Ալիևը Բուդապեշտ է ժամանել ճիշտ սպանության տարելիցի օրը: Նման զուգադիպությունը գրեթե «զրոյական» շանսեր ունի: Ակնհայտ է, որ Բաքուն միտումնավոր է գործել: Ձեռնարկը նաև Հայաստանին «նյարդայնացնելուն» միտված փորձ կարող է համարվել, հստակ ցուցադրություն, թե Ադրբեջանում «չեն մոռացել» Սաֆարովին: 2008թ. ընթացքում հնարավոր է Հունգարիայի նախագահ Լասլո Շոյոմի պատասխան այցը Բաքու:

2007թ. դեկտեմբերի 24-ին ազատազրկման վայրում Ռամիլ Սաֆարովի հետ հանդիպել են Բուդապեշտում վերապատրաստման սեմինարների մասնակցող Ադրբեջանի Ներքին զորքերի սպաները: Սաֆարովը ազերի զինվորականներին հայտնել է, որ ինքնազգացողությունը դրական է, բողոքներ չունի և կարոտում է Ադրբեջանը: Ցմահ բանտարկության դատապարտված սպայի հետ տեսակցությունը հնարավոր չէր լինի առանց Բուդապեշտում ադրբեջանական դեսպանատան ակտիվ միջնորդության: Նաև կարելի է ենթադրություն անել, թե դեսպանատունն ակտիվ կապեր է հաստատել Հունգարիայի արդարադատության համակարգի հետ, քանի որ նման միջոցառումներ է կարողանում կազմակերպել: Ազերի սպաների հանդիպումը մարդասպանի հետ վկայում է, որ Սաֆարովին հերոսացնելու աշխատանքը, այնուամենայնիվ, շարունակվում է: Սա նաև որոշակի քարոզչական հնարավորություններ է ստեղծում հայկական կողմի համար:

Ադրբեջանական կողմը կապեր է հաստատել Հունգարիայի մարդու իրավունքների պաշտպաններ Սանդոր Ֆուլոպի և Աթիլա Պետերֆալվիի հետ: Ա.Պետերֆալվին ադրբեջանական աղբյուրներին հայտարարել է, որ Սաֆարովի ազատազրկության պայմանները մշտական մոնիթորինգի են ենթարկվում: Հունիսին Ֆուլոպն ու Պետերֆալվին այցելել էին Բաքու, Ադրբեջանի մարդու իրավունքների պաշտպանի գրասենյակում հանդիպել Սաֆարովի հարազատներին: Այն հարցին, թե արդյոք ընթանում են բանակցություններ Սաֆարովին արտահանձնելու վերաբերյալ, Ֆուլոպը պատասխանել է. «Դա քաղաքական հարց է, այն գտնվում է կառավարության իրավասության ներքո: Մենք այդ մասին տեղեկություններ չունենք: Համենայնդեպս, ես այդ մասին չեմ լսել, բայց դա չի նշանակում, որ նման հարց գոյություն չունի» (www.apa.az, 20.06.2008):

Նշենք, որ 2007թ. նոյեմբերին Ադրբեջանի իշխանություններն, այնուամենայնիվ, փաստաթղթեր են ուղարկել Հունգարիայի իշխանություններին Սաֆարովի էքստրադիցիայի վերաբերյալ: Ակնկալվում է Ադրբեջանի արդարադատության նախարար Ֆիքրեթ Մամեդովի այցը Հունգարիա: Այն նախատեսված էր դեռևս 2007թ. տարեվերջին, բայց հետաձգվել է: Ակնհայտ է, որ արդարադատության նախարարի այցի համար, բացի Սաֆարովի արտահանձնումից, այլ իրական շարժառիթ ուղղակի չկա:

Ադրբեջանի ոչ կառավարական կազմակերպությունների ֆորումի նախագահ Ազայ Ղուլիևը հայտարարել է, որ Ադրբեջանը պետք է առավել ակտիվ աշխատանք տանի Սաֆարովի էքստրադիցիայի ուղղությամբ: «Հայկական կողմը ձգտում է խոչընդոտել էքստրադիցիային: Ադրբեջանցի սպայի արտահանձնման հարցը պետք է կարգավորվի միջազգային համաձայնագրերի շրջանակներում, որոնց միացել են Ադրբեջանը և Հունգարիան՝ միջազգային իրավական նորմերի հիման վրա», հայտարարել է Ղուլիևը:

Նույն թեմայի համապատկերում ևս մեկ ուշագրավ իրողություն. «Եվրատեսիլ 2008» մրցույթի ընթացքում Հունգարիայի Հանրապետությունը, «եղբայրական» Թուրքիայից բացի, միակ պետությունն էր, որն առավելագույն 12 միավոր փոխանցեց Ադրբեջանին: Սա նույնպես վկայում է Բուդապեշտի ուղղությամբ հատուկ ուշադրության, դեսպանատան համակարգված և բավական արդյունավետ աշխատանքի մասին: Ընդ որում՝ ադրբեջանական համայնքը Հունգարիայում փոքրաթիվ է, և դեսպանատունը փաստացի աշխատել է նաև ոչ ազերիների հետ՝ Ադրբեջանի օգտին քվեարկությունը կազմակերպելու նպատակով: Ադրբեջանի լրատվամիջոցներում չեն թաքցնում, որ առավելագույն միավորները դեսպանատան աշխատանքի արդյունքն են: «Հունգարիայի օրինակը ցույց է տալիս, որ դեսպանատան կազմակերպված աշխատանքի արդյունքում հնարավոր է մեծ արդյունքի հասնել», այս առիթով գրել է ադրբեջանական կայքը (www.day.az, 29.05.2008):

Ադրբեջանի դեսպան Հասան Հասանովը հակասող հայտարարություններ է կատարել՝ նշելով, որ կատարումը բարձր միավորներ շահեց, քանի որ հաջող էին ընտրված երաժշտությունը և երգիչները, ինչը բավական տարակուսելի է: Հասանովը հունգարացիների կողմից Ադրբեջանին տրված բարձր միավորների ևս մեկ զավեշտալի բացատրություն է «հայտնագործել»: Ըստ նրա՝ հունգարացիները և ադրբեջանցիները նույն ծագումնաբանությունն ունեն, այս պատճառով հունգարացիները համակրում են Ադրբեջանի ժողովրդին: Հունգարիայի հասարակությունն ակնհայտորեն շատ կզարմանար՝ տեղեկանալով, որ իրենք նույնանում են ազերիների հետ:

Այնուհանդերձ, այս հերթական կեղծիքը Ադրբեջանը ձգտելու է շրջանառության մեջ դնել, հատկապես Հունգարիայում: Ազերի դեսպանը հայտարարել է, որ թեմայով զբաղվում են ակադեմիկոսներ Յակուբ Մահմուդովը, Նաիլյա Վելիխանլին: Հատկանշական է, որ դեսպանը մեկ այլ պարբերության մեջ խոսում է Հունգարիայում գիտաժողովներ կազմակերպելու անհրաժեշտության մասին: Ակնհայտորեն ուգրո-ֆիննական ծագում ունեցող հունգարացիների և թյուրքական էթնոգենեզով ազերիների միջև «եղբայրական կապի» մասին անհիմն քարոզչությունն առանցքային դեր կունենա նման գիտաժողովների ժամանակ: Հատկանշական է, որ դեսպանատունն արդեն կապեր է հաստատել Հունգարիայի պատմագիտական ընկերակցության հետ, որի ղեկավար Իշտվան Էրդելիին դեսպան Հասանովը բնորոշում է որպես «Ադրբեջանի բարեկամներից մեկը»: Ընկերակցությունը նույնիսկ սկսել է գիտաժողովներ անցկացնել Ադրբեջանի դեսպանատան խորհրդակցությունների սրահում: Սա ևս դեսպանատան գրագետ աշխատանքի արդյունք պետք է համարել:

Վերջին տարիներին 6 անգամ Բուդապեշտում համերգներով հանդես են եկել ադրբեջանցի երաժիշտները: Եվս մեկ համերգ նախատեսված է 2009թ. փետրվարին: Ադրբեջանական ջազ խմբերից մեկի համերգը ձայնագրվել է պրոֆեսիոնալ ստուդիայի կողմից և խտասկավառակների միջոցով անվճար տարածվում է: 2007թ. Բաքվում համերգներով հանդես են եկել հունգար երգչուհի Մարտա Սեբաստյանը և «Ջաբե» ջազային խումբը: Տարվում է նպատակալաց աշխատանք Հունգարիայում ադրբեջանցիների դրական վարկանիշ ձևավորելու, միջպետական, միջհասարակական մերձեցման ուղղությամբ:

Դեսպանատունը պնդում է, որ Բուդապեշտի կիրառական արվեստի թանգարանում պահվում են մեծ թվով ադրբեջանական պատմական գորգեր: Պետք է ենթադրել՝ գորգերը ոչ թե ադրբեջանական են, այլ հայկական: Այս առումով, թերևս, տեղին է որոշակի ուսումնասիրություն կազմակերպել՝ հարցը քարոզչական նպատակով շրջանառելու հեռանկարով:

Հունգարիայում ադրբեջանական կողմի ակտիվացման ևս մի քանի օրինակներ. Բուդապեշտում հրատարակության է պատրաստվում հունգարերեն-ադրբեջաներեն բառարան, Հունգարիայի Սեգեդ քաղաքի համալսարանում նախատեսվում է սկսել ադրբեջաներենի

ուսուցում և զարգացնել ադրբեջանագիտություն, Բուդապեշտի արտասահմանյան գրականության գրադարանում հիմնադրվել է ադրբեջանական գրականության բաժին: Հունգարիայի պատմական Վեսպրեմ մայրաքաղաքում նախատեսվում է կանգնեցնել Նիզամի Գյանջևիի արձանը: Գործակցության պայմանագիր է ստորագրվել հունգարական “Duna TV” հեռուստաալիքի և Ադրբեջանի հանրային հեռուստատեսության միջև: Հունգարական ալիքը յուրաքանչյուր մայիսի 10-ին՝ Հեյդար Ալիևի ծննդյան օրը և մայիսի 28-ին՝ Ադրբեջանի անկախության օրը, առանձին հաղորդաշարերով անդրադառնում է Ադրբեջանին: Միանշանակ է, որ նման ձեռնարկներն առանց «նավթադոլարների» իրական չեն: Հայտնի է, որ «Duna TV» ղեկավարին շնորհվել է «Իլյաս Էֆենդիևի» անվան մրցանակ, որը կաշառք փոխանցելու օրինականացված տարբերակը կարող է համարվել: Հունգարիայի «Էլթե» համալսարանի կայքում զետեղվել է տեղեկատվություն Ադրբեջանի մասին: 2007թ. կազմակերպվել է հունգարացի լրագրողների այցն Ադրբեջան: Վերջիններս վերադառնալով՝ ադրբեջանամետ հրապարակումներ են տպագրել, որոնք դեսպանատան նախաձեռնությամբ հրատարակվել են առանձին գրքով:

Սա Հունգարիայում Ադրբեջանի դեսպանատան նախաձեռնությամբ իրականացված «գովազդային» և PR աշխատանքների ոչ լրիվ թվարկումն է:

Ուշադրության է արժանի նաև դեսպանատան կայքը: http://www.azerembassy.hu սայթը բավական ակտիվ քարոզչական աշխատանք է ծավալել, մեծածավալ ապատեղեկատվություն է զետեղված ԼՂ հակամարտության և Հայաստանի մասին: Կայքը բառացիորեն հեղեղված է հակահայ հոդվածներով: Ներկայացնենք միայն մի քանի ենթաբաժինների վերնագրերը՝ «Հայկական ահաբեկչություն», «Հայկական ահաբեկչությունը որպես միջազգային տեռորիզմի բաղկացուցիչ», «Հայաստանի Հանրապետության աջակցությունը միջազգային ահաբեկչությանը», «Հայաստանի տեռորիզմն ընդդեմ Ադրբեջանի», «Իրավիճակն Ադրբեջանի գրավյալ տարածքներում» և այսպես շարունակ:

Փաստերն ակնհայտ վկայում են, որ Ադրբեջանը համակողմանի քաղաքական, հասարակական, ապատեղեկատվական աշխատանք է կատարում Հունգարիայում: Այս ֆոնին ուշագրավ կլիներ համեմատության նպատակով տեղեկանալ Հունգարիայում Երևանի իրականացրած գործունեության մասին: Ադրբեջանական կողմի ձեռնարկների ամենատրամաբանական բացատրությունը Սաֆարովի էքստրադիցիայի հարցի կազմակերպումն է, որն Ադրբեջանի նախագահի բնութագրմամբ՝ «սկզբունքային հարց է Ադրբեջանի համար»:

Հունգարիային ուղղված Ադրբեջանի աշխատանքը մարտահրավեր է հանդիսանում հայկական կողմի համար:

Հայկարամ Նահապետյան

ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆԵՐ ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ

Սույն թվականի հուլիսի 1-ին Թուրքիայում տեղի ունեցան իրադարձություններ, որոնք կարող են վկայել այդ երկրի ուժային կառույցների միջև ծագած հակասությունների մասին:

Այդ օրը հայտարարվեց, թե հատուկ գործողության արդյունքում ձերբակալվել են 24 անձինք (այդ թվում պաշտոնաթող բարձրաստիճան երկու գեներալներ՝ Հուրսի Տոլոնը, Սեներ Էրույղուրը և Անկարայի առևտրատնեսական պալատի ղեկավար Սինան Այղունը), որոնք մեղադրվում են պետական հեղաշրջման կազմակերպման մեջ: Նույն օրը Թուրքիայի սահմանադրական դատարանում սկսվել էին լսումները այդ երկրում իշխող Արդարություն և զարգացում կուսակցության (ԱԶԿ) փակման հարցի վերաբերյալ: Դիտորդները նշում են, թե վերոհիշյալ ձերբակալությունները Էրդողանի կառավարության պատասխանն էին թուրքական զինված ուժերին, որոնք համարվում են աշխարհիկության պատվարը Թուրքիայում և այդ հարցում լուրջ հակասություններ ունեն ԱԶԿ-ի հետ:

Հարցը, սակայն, հետևյալն է. հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հուլիսմեկյան ձերբակալություններն իրականացրել են ներքին գործերի նախարարության և ազգային անվտանգության՝ *MIT*-ի մարմինները, ապա որքանո՞վ է հնարավոր թուրքական ուժային կառույցների միջև լուրջ հակասությունների առաջացումը:

Թուրքիայի հատուկ ծառայությունները (տեղեկանք)

- Совет национальной безопасности
- Национальный комитет по координации разведки
- *MIT (Milli Istihbarat Teskilati)* - Национальная разведывательная организация
- Национальная полиция
- Жандармерия

Главная турецкая спецслужба - *MIT.* Выполняет как разведывательные, так и контрразведывательные функции. Руководителем MIT с 1992 по 1998 был бывший дипломат Сонмез Коксаль *(Sonmez Koksal),* первый гражданский во главе спецслужбы. С 2 февраля 1998г. по июнь 2005 -го - Шенкал Атасагун, кадровый разведчик, до этого занимавший пост представителя MIT в Лондоне.

С 11 июня 2006г. по настоящее время шефом MIT является Эмре Танер (Emre Taner), кадровый разведчик, до назначения был заместителем руководителя разведывательной организации по операциям.

В Турции каждая силовая структура обладает собственной разведкой: например Национальная Полиция и Жандармерия. Национальная Полиция: число сотрудников - около 50 тыс. человек, жандармерия - около 70,000 действующих сотрудников и 50 тыс. резервистов. Зона ответственности MIT: разведка и контрразведка, борьба с коммунистическими и ультраправыми движениями, а также сепаратистами - курдами (как внутри страны, так и за ее пределами) и армянами. Шеф MIT напрямую отчитывается премьер-министру. Штаб-квартира MIT находится в Анкаре.

Бюджет

По данным газеты Миллеит (Milliyet) в 1999г. бюджет MIT составил 78,5 триллионов лир (278 млн. долл.). Это больше выделенного в 1998г. на 61% (было 48.7 трлн лир или 171 миллион долл.). Главным партнером MIT являются американские спецслужбы.

История

Главной турецкой спецслужбой является МИТ (Милли Истихбарат Тескилати – Национальная разведывательная организация), которая выполняет как разведывательные, так и контрразведывательные функции. С 2 февраля 1998г. шефом МИТ является Шенкал Атасагун, кадровый разведчик, до этого занимавший пост представителя спецслужбы в Лондоне.

МИТ имеет давнюю историю, будучи образована еще во времена Оттоманской империи. Первая разведывательная организация Турции была создана 5 августа 1914г. под именем Тескилат-и-Махсуса (в переводе «Специальная организация»).

Создателем будущей МИТ был Энвер-Паша - личность для Турции начала прошлого века героическая. Кадровый военный, он участвовал в революции младотурок 1908г. (ему тогда было 27 лет), когда был свергнут последний султан Абдул-Хамид II. Получил пост военного атташе в Берлине. В январе 1913 вернулся в Турцию и осуществил государственный переворот, в результате которого был свергнут и убит премьер-министр. Стал третьим человеком в Турции, заняв пост военного министра. Во время Первой мировой Энвер-Паша занимал высший военный пост заместителя главнокомандующего (главнокомандующим формально числился султан).

Именно по приказу Энвера-Паши турецкие войска в сентябре 1918г. захватили Баку. После подписания Турцией Мудросского перемирия 1918г. он бежал в Германию, затем некоторое время находился на территории Советской России, был в Москве и встречался с Лениным, пытаясь договориться о большевистко-исламском союзе. В результате Ленин послал его в Бухару крепить советскую власть. Однако там Энвер-Паша перешел на сторону басмачей и в 1921г. был убит в бою с красноармейцами. Приверженец идей пантюркизма, именно Энвер-Паша возглавлял род турецкой скаутской организации «Туранское молодежное движение», эмблемой которой был серый волк. Некоторые черты его характера можно обнаружить в книжке Бориса Акунина «Турецкий гамбит» в фигуре главного злодея - турецкого шпиона Анвар-эфенди (правда, действие перенесено в 1877г.).

Настоящее время

В нынешнем виде МИТ была образована 22 июля 1965г. Теперь эта структура европеизирована, тесно сотрудничает со спецслужбами США. С 1992 по 1998гг. ее шефом даже был бывший дипломат Сонмез Коксаль, первый гражданский руководитель спецслужбы. Шеф MIT напрямую отчитывается премьер-министру. Штаб-квартира МИТ находится в Анкаре. По данным газеты *Milliyet*, в 1999г. бюджет МИТ составил 78,5 триллионов лир (278 млн. долл.). Это больше выделенного в 1998г. на 61%.

Сегодня в зону ответственности МИТ входят борьба с коммунистическими и ультраправыми движениями, а также сепаратистами - курдами (как внутри страны, так и за ее пределами) и армянами. Самым большим успехом МИТ считается захват лидера Рабочей партии Курдистана Абдуллы Оджалана, за которым агенты спецслужбы охотились 14 лет. Он был схвачен поздно ночью 15 февраля 1999г. в столице Кении Найроби в резиденции греческого посла в Кении группой турецких коммандос.

Однако старые привычки остались. Продолжают ходить упорные слухи о связях МИТ с террористическими организациями - в том числе и с ультра-правой группировкой «Серые волки». Кроме того, военные традиционно играют большую роль в политической жизни страны. И офицеры МИТ - отнюдь не исключение. Как и у нас, они считают себя носителями

отдельной идеологии - смеси патриотической тоски по временам Оттоманской империи и принятой у всех спецслужб мира страстью к наведению порядка.

В результате руководству страны приходится постоянно балансировать между интересами собственного офицерства и интересами своих соседей.А после 11 сентября 2001г. делать это становится все сложнее.

Дело в том, что в операции в Афганистане Вашингтон отвел Турции совершенно особую роль. По специальному приглашению США еще в октябре 2001г. 90 бойцов турецких спецподразделений были отправлены на помощь Северному альянсу. Ставка была сделана на узбека Абдул Рашид Дустума (получившего весной 1997г. убежище в Анкаре после изгнания из Мазари Шарифа), его же поддерживают США и Узбекистан. Иран же совместно с Россией и Индией в 90-х поддерживал Бархануддина Раббани, Ахмад Шах-Масуда и Мохаммада Фахима, занимающего ныне пост министра обороны в правительстве Карзая.

В результате летом этого года Турции пришлось пойти на неожиданный шаг. 17 июня президент Турции Неджет Сезер, находясь с официальным визитом в Тегеране, подписал с иранским лидером Мохаммадом Хатами меморандум о развитии двустороннего сотрудничества в военной области и по каналам спецслужб. Через день начальник Генштаба турецкой армии Хусейн Кыврыкоглу вместе с сирийским коллегой Хасаном Туркмани поставил свою подпись под договором о военном сотрудничестве между двумя странами. Таким образом, Турция, главный партнер США и Израиля в регионе, почти одновременно подписала два соглашения стратегического характера с двумя основными противниками собственных союзников - Ираном и Сирией.

При этом следует помнить, что турецкий генералитет, в том числе и в МИТ, традиционно выступает против исламской идеологии, поддерживая тесные связи с Вашингтоном и Иерусалимом.

Высшее офицерство МИТ не может расстаться и еще с одной старой привычкой - мечтой переиграть наши спецслужбы. Россия и Турция - давние соперники, воевавшие друг с другом много раз. И, видимо, главная проблема взаимоотношений спецслужб двух стран - то, что и у турецкой, и у российской разведки слишком длинная память.

В результате обе страны уже много десятилетий являются заложниками конспирологических планов влияния друг на друга. Как мы, так и они входим в зону взаимных интересов. Как в российских, так и в турецких спецслужбах помнят былые времена великих империй. И тратят огромные ресурсы на то, чтобы добиться достаточно призрачной цели - подчинить друг на друга своему влиянию.

С начала 90-х российская контрразведка не устает повторять - турецкая разведка поддерживает сепаратистов и ведет у нас подрывную деятельность. Агентов МИТ ловили в Чечне (например, вфеврале 2000г. при выходе из Грозного был задержан гражданин Турции Али Йаман). Их ловили на юге России (6 апреля 2001г. УФСБ по Ставропольскому краю заявило о том, что ее сотрудники разоблачили двух турецких разведчиков) и на севере (в мае 2001г. из Челябинска за пределы России выдворен ряд граждан Турции, подозреваемых в работе на турецкие спецслужбы). Официальные представители турецких спецслужб наводнили бывшие республики Советского Союза - от Азербайджана и Узбекистана до Грузии.

Кроме того, Турция, явно не самая богатая страна в мире, тратит большие средства на развертывание по всей России огромного числа турецких школ и турецких культурных центров - от Ростова до Новосибирска. Причем не всегда с безобидными целями. Например, в мае прошлого года в Ростове-на-Дону была приостановлена деятельность подобного центра, так как местные контрразведчики выяснили, что его посетители изучали там идеи радикальной исламской организации «Нурджулар», которая выступает за создание единого тюркского государства - Великого Турана, в границы которого должно войти и несколько регионов юга России. Кроме того, выдворен за пределы России один из руководителей этого центра гражданин Турции Алдырмаз Неджати, который, по данным ФСБ, «собирал информацию для турецких и других иностранных спецслужб».

19 апреля 2001г. в ФСБ заявили, что российская контрразведка располагает данными о причастности турецких спецслужб к захвату парома «Аврасия» в январе 1996г. и угону самолета Ту-154 в Саудовскую Аравию в марте 2001г.

Российские спецслужбы в свою очередь точно также пытаются разыгрывать карту сепаратизма в Турции, поддерживая курдов. Еще в 1947г. вооруженные отряды курдов под командованием муллы Мустафы Барзани, отступая под натиском иранских войск, появились на территории Азербайджана. Для переговоров с Барзани срочно вылетел Павел Судоплатов – главный диверсант СССР. Из мемуаров Судоплатова известно, что «разработанный по поручению министра госбезопасности Игнатьева план заключался в том, чтобы сформировать из курдов специальную бригаду - полторы тысячи человек - для диверсионных операций на Ближнем Востоке».

И за прошедшие полвека в курдской политике России мало что изменилось, только теперь главным врагом курдов является не Иран, а Турция. Так, в конце ноября 1999г. турецкое информагентство «Анатолия» сообщило, что турецкие спецслужбы арестовали командира Курдской рабочей партии Кемиля Байика. Его обвинили в том, что он использовал контакты в России для закупки оружия и амуниции для продолжения вооруженной борьбы против Турции (правда, российские эксперты с подозрением относятся к сообщениям «Анатолии»). Не стоит забывать и о «невероятных приключениях Оджалана в России», а также обнаруженных российскими журналистами лагерях подготовки курдских боевиков в Ярославской области.

Операция по захвату Оджалана

Самой успешной операцией MIT за последние годы является захват лидера курдского освободительного движения Абдуллы Оджалана, за которым турецкие спецслужбы охотились последние 14 лет

С 1984г. Абдулла Оджалан находился в Дамаске, откуда руководил боевыми действиями на территории Турции. В сентябре 1998г. Анкара под угрозой вторжения потребовала от Сирии изгнать Оджалана и его сторонников со своей территории. 9 октября Оджалан вылетел из Дамаска в Москву с небольшой остановкой на Кипре. Приехав в Россию, лидер РПК совершил несколько поездок по странам СНГ (посетив, в частности, Армению) и затем обосновался в подмосковном Одинцово. Однако после того как его переговоры по спутниковому телефону засекла израильская спецслужба, Турция потребовала от России выдворить Оджалана. Курдский лидер тем временем попросил в России политического убежища, но получил отказ.

12 ноября 1998г. Оджалан вылетел из Москвы в Рим. В аэропорту его задержали сотрудники итальянских спецслужб. Пока решался вопрос о предоставлении лидеру РПК убежища в Италии, он жил на вилле Инфернетто под Римом. Затем Италия попросила Оджалана покинуть страну (чтобы не обострять итало-турецкие отношения, до момента рассмотрения судом о предоставлении Оджалану статуса политэмигранта; уже после ареста Оджалана в Кении очередь его дела наконец дошла до рассмотрения, просьба Оджалана о предоставлении политического убежища была удовлетворен), и 16 января 1999г. он вылетел обратно в Россию. Дальнейшие перемещения лидера РПК окутаны завесой секретности. В конце января Оджалан посетил Нагорный Карабах (хотя все курские и армянские источники этот факт отрицают), а затем побывал в Греции. 29 января самолет Оджалана попытался приземлиться в аэропорту Роттердама, но голландские власти запретили посадку. 1 февраля самолет проник в воздушное пространство Бельгии, но бельгийские F-16 вытеснили его оттуда. 2 февраля Оджалан отбыл из Афин в Кению по личному приглашению посла Греции в этой стране и провел в его резиденции 12 дней. Поздно ночью 15 февраля в столице Кении Найроби в резиденцию греческого посла в Кении Георга Костулоса неожиданно ворвались несколько десятков турецких коммандос. Они скрутили находившегося там Абдуллу Оджалана и бросили его в поджидавший автомобиль. В аэропорту кенийской столицы Оджалана посадили в самолет и насильно вывезли в Турцию.

На следующий день о захвате знаменитого террориста узнал весь мир. Прервав обычные передачи, турецкое телевидение передало выступление премьер-министра Бюлента Эджевита, сообщившего, что обещание, данное им турецкому народу, выполнено: «С трех часов утра сепаратист Оджалан находится в стране». После этого Эджевит кратко поблагодарил «вооруженные силы и службу безопасности MIT» за успешно проведенную операцию. По словам премьера, захват Оджалана готовился несколько недель и об этом знали не более 10 офицеров вооруженных сил и MIT. Позднее утверждалось, что это была совместная операция спецслужб Турции, США и Израиля.

Оджалан на допросах признал, что Греция оказывала материальную помощь возглавляемой им Рабочей партии Курдистана, а комитет Госдумы по геополитике помогал ему во время пребывания в России. Оджалан был приговорен к смертной казни и сейчас содержится в тюрьме на острове Имрали в Мраморном море.

Работа против России

Россия занимает особое место в деятельности MIT. Дело в том, что российские спецслужбы уже давно разыгрывают карту сепаратизма в Турции, поддерживая курдов. Еще в 1947 году вооруженные отряды курдов под командованием муллы Мустафы Барзани, отступая под натиском иранских войск, появились на территории Азербайджана. Для переговоров с Барзани срочно вылетел Павел Судоплатов - главный диверсант СССР. Из мемуаров Судоплатова известно, что «разработанный по поручению министра госбезопасности Игнатьева план заключался в том, чтобы сформировать из курдов специальную бригаду - полторы тысячи человек - для диверсионных операций на Ближнем Востоке... В 40-50 годы наша цель заключалась в том, чтобы использовать движение курдов в конфронтации с Западом. Идея создания Курдской республики позволила нам проводить политику, направленную на ослабление британских и американских позиций на Ближнем Востоке». И за прошедшие полвека в курдской политике России мало что изменилось. Только теперь главным врагом курдов является не Иран, а Турция. Так, в конце ноября 1999 года турецкое информагентство «Анатолия» сообщило, что турецкие спецслужбы арестовали командира Курдской рабочей партии Кемиля Байика. Его обвинили в том, что он использовал контакты в России для покупки оружия и амуниции для продолжения вооруженной борьбы против Турции (правда, российские эксперты с подозрением относятся к сообщениям «Анатолии»). А чего стоят «невероятные приключения Оджалана в России». В ответ турецкие спецслужбы в рамках пантюркисткой идеи поддерживают чеченских сепаратистов как во время первой, так и второй чеченских войн.

В феврале 2000г. при выходе из Грозного был задержан гражданин Турции Али Йаман, который по мнению ФСБ является «кадровым сотрудником иностранной спецслужбы» - то есть MIT.

6 апреля 2001г. УФСБ по Ставропольскому краю заявило о том, что ее сотрудники разоблачили двух турецких разведчиков. Шпионы работали независимо друг от друга, у каждого были свои задачи и цели. Один из разоблаченных - Хаки Мутлодоган - прибыл на Ставрополье из Болгарии. По данным следствия, для прикрытия он открыл фирму в Трабзоне, где переводчиками работали обучавшиеся турецкому языку крымские татары. Примерно раз в месяц Мутлодаган бывал в России якобы по коммерческим делам и одновременно входил в оперативные контакты со своими агентами. Вторая разоблаченная - Несрин Услу - закончила славянское отделение университета Анкары, а затем разведшколу с отличием. Она появилась в Ставрополе в 1995г. в качестве переводчика строительной фирме «Идиль».

19 апреля 2001г. в ФСБ заявили, что российская контрразведка располагает данными о причастности турецких спецслужб к захвату парома «Аврасия» в январе 1996г. и угону самолета Ту-154 в Саудовскую Аравию в марте 2001г. В ФСБ подтвердили данные Александра Хинштейна, опубликовавшего за день до того статью в «Московском комсомольце» «Янычары плаща и кинжала». Суть статьи сводится к тому, что захваты судна в Трабзоне и авиалайнера в

Стамбуле схожи по характеру исполнения. В статье говорится, что операцией чеченских террористов на «Аврасии» руководил сотрудник турецкой разведслужбы, руководитель центра по подготовке спецназа «Силиври» Эргюн Кылычаслан. Именно он обеспечил проход на него террористов и доставку оружия. На «Аврасии» был и другой сотрудник МИТ по имени Щюкрю. По сведениям МК, в момент захвата на «Аврасии» находился также гражданин Турции Эртан Джушкун, связанный с турецкой разведкой. Позже Джушкуна узнали при просмотре кадров прибытия в Стамбул турецких заложников, оказавшихся на борту Ту-154. Его опознали также бортпроводники и несколько пассажиров угнанного самолета. По данным Хинштейна, он связан с турецкой разведкой.

Ранее российские спецслужбы уже говорили о том, что на борту захваченного 15 марта в Стамбуле Ту-154 могли быть сообщники угонщиков. Об этом заявлял глава московской транспортной прокуратуры Михаил Никонов. Проверить всех пассажиров российским спецслужбам не удалось, так как несколько десятков из них - в основном граждане Турции - улетели из Медины в Анкару.

3 мая 2001г., как сообщило Управление ФСБ РФ по Челябинской области, из Челябинска за пределы России выдворен ряд граждан Турции, подозреваемых в работе на турецкие спецслужбы. Самый известный из них - Хамид Юксель проходил службу в подразделениях спецназа МИТ *(Milit Istihbarat Teskilati* - национальная разведывательная организация Турции), был председателем отделения знаменитой террористической националистической организации «Серые волки», отбывал в свое время в Стамбуле тюремное наказание за совершенное убийство. В Челябинске он официально занимался коммерческой деятельность, а по данным ФСБ, активно пытался нелегально проникнуть в населенные пункты закрытых административно-территориальных образований. «Серый волк» был замечен и в попытке установить контакт с представителями бандитских группировок Челябинской области. Кроме него, разведывательный интерес к секретоносителям приборостроительного завода в «закрытом» городе Трехгорный, проявлял гражданин Турции и так же агент спецслужб, специалист одной из турецких фирм «Н». Другой сотрудник турецкой фирмы «С», разъезжая по сельским районам Челябинской области, занимался распространением идей национального сепаратизма среди представителей тюркоязычного населения. По данным ФСБ, в Челябинской области аккредитован ряд турецких фирм, которые, прикрываясь образовательной или миссионерской деятельностью, занимаются распространением идей исламского экстремизма.

Турецкий гамбит

Досье на спецслужбы Анкары

Совместный проект «Версии» и «Агентуры.Ру». Эта страна считалась противником нашей страны задолго до появления на карте потенциального врага номер один - США. В советские времена Турция, член НАТО, с удовольствием размещала на своей территории военные базы Североатлантического альянса, а черноморская бригада спецназа ГРУв свою очередь на учениях отрабатывала высадку на турецкий берег Черного моря. А в 90-е годы искать следы турецких спецслужб в Закавказье и Чечни стало и вовсе общим местом.

Детище авантюриста

Главной турецкой спецслужбой является МИТ (Милли Истихбарат Тескилати – Национальная разведывательная организация), которая выполняет как разведывательные, так и контрразведывательные функции. С 2 февраля 1998г. шефом МИТ является Шенкал Атасагун, кадровый разведчик, до этого занимавший пост представителя спецслужбы в Лондоне.

МИТ имеет давнюю историю, будучи образована еще во времена Оттоманской империи. Первая разведывательная организация Турции была создана 5 августа 1914г. под именем Тескилат-и-Махсуса (в переводе «Специальная организация»).

Энвер-Паша

Создателем будущей МИТ был Энвер-Паша - личность для Турции начала прошлого века героическая. Кадровый военный, он участвовал в революции младотурок 1908г. (ему тогда было 27 лет), когда был свергнут последний султан Абдул-Хамид II. Получил пост военного атташе в Берлине. В январе 1913 вернулся в Турцию и осуществил государственный переворот, в результате которого был свергнут и убит премьер-министр. Стал третьим человеком в Турции, заняв пост военного министра. Во время Первой мировой Энвер-Паша занимал высший военный пост заместителя главнокомандующего (главнокомандующим формально числился султан).

Именно по приказу Энвера-Паши турецкие войска в сентябре 1918г. захватили Баку. После подписания Турцией Мудросского перемирия 1918г. он бежал в Германию, затем некоторое время находился на территории Советской России, был в Москве и встречался с Лениным, пытаясь договориться о большевистко-исламском союзе. В результате Ленин послал его в Бухару крепить советскую власть. Однако там Энвер-Паша перешел на сторону басмачей и в 1921г. был убит в бою с красноармейцами. Приверженец идей пантюркизма, именно Энвер-Паша возглавлял род турецкой скаутской организации «Туранское молодежное движение», эмблемой которой был серый волк. Некоторые черты его характера можно обнаружить в книжке Бориса Акунина «Турецкий гамбит» в фигуре главного злодея - турецкого шпиона Анвар-эфенди (правда, действие перенесено в 1877г.).

Сложный баланс

Штаб-квартира МИТ

В нынешнем виде МИТ была образована 22 июля 1965г. Теперь эта структура европеизирована, тесно сотрудничает со спецслужбами США. С 1992 по 1998гг. ее шефом даже был бывший дипломат Сонмез Коксаль, первый гражданский руководитель спецслужбы. Шеф MIT напрямую отчитывается премьер-министру. Штаб-квартира МИТ находится в Анкаре. По данным газеты *Milliyet*, в 1999г. бюджет МИТ составил 78,5 триллионов лир (278 млн. долл.). Это больше выделенного в 1998г. на 61%.

Сегодня в зону ответственности МИТ входят борьба с коммунистическими и ультраправыми движениями, а также сепаратистами - курдами (как внутри страны, так и за ее пределами) и армянами. Самым большим успехом МИТ считается захват лидера Рабочей партии Курдистана Абдуллы Оджалана, за которым агенты спецслужбы охотились 14 лет. Он был схвачен поздно ночью 15 февраля 1999г. в столице Кении Найроби в резиденции греческого посла в Кении группой турецких коммандос.

Однако старые привычки остались. Продолжают ходить упорные слухи о связях МИТ с террористическими организациями - в том числе и с ультра-правой группировкой «Серые волки». Кроме того, военные традиционно играют большую роль в политической жизни страны. И офицеры МИТ - отнюдь не исключение. Как и у нас, они считают себя носителями отдельной идеологии - смеси патриотической тоски по временам Оттоманской империи и принятой у всех спецслужб мира страстью к наведению порядка.

В результате руководству страны приходится постоянно балансировать между интересами собственного офицерства и интересами своих соседей.А после 11 сентября 2001г. делать это становится все сложнее.

Дело в том, что в операции в Афганистане Вашингтон отвел Турции совершенно особую роль. По специальному приглашению США еще в октябре 2001г. 90 бойцов турецких спецподразделений были отправлены на помощь Северному альянсу. Ставка была сделана на узбека Абдул Рашид Дустума (получившего весной 1997 года убежище в Анкаре после изгнания из Мазари Шарифа), его же поддерживают США и Узбекистан. Иран же совместно с Россией и Индией в 90-х поддерживал Бархануддина Раббани, Ахмад Шах-Масуда и Мохаммада Фахима, занимающего ныне пост министра обороны в правительстве Карзая.

В результате летом этого года Турции пришлось пойти на неожиданный шаг. 17 июня президент Турции Неджет Сезер, находясь с официальным визитом в Тегеране, подписал с иранским лидером Мохаммадом Хатами меморандум о развитии двустороннего сотрудничества в военной области и по каналам спецслужб. Через день начальник Генштаба турецкой армии Хусейн Кыврыкоглу вместе с сирийским коллегой Хасаном Туркмани поставил свою подпись под договором о военном сотрудничестве между двумя странами. Таким образом, Турция, главный партнер США и Израиля в регионе, почти одновременно подписала два соглашения стратегического характера с двумя основными противниками собственных союзников - Ираном и Сирией.

При этом следует помнить, что турецкий генералитет, в том числе и в МИТ, традиционно выступает против исламской идеологии, поддерживая тесные связи с Вашингтоном и Иерусалимом.

Игры патриотов

Шеф МИТ Шенкал Атасагун

Высшее офицерство МИТ не может расстаться и еще с одной старой привычкой - мечтой переиграть наши спецслужбы. Россия и Турция - давние соперники, воевавшие друг с другом много раз. И, видимо, главная проблема взаимоотношений спецслужб двух стран - то, что и у турецкой, и у российской разведки слишком длинная память.

В результате обе страны уже много десятилетий являются заложниками конспирологических планов влияния друг на друга. Как мы, так и они входим в зону взаимных интересов. Как в российских, так и в турецких спецслужбах помнят былые времена великих империй. И тратят огромные ресурсы на то, чтобы добиться достаточно призрачной цели - подчинить друг на друга своему влиянию.

С начала 90-х российская контрразведка не устает повторять - турецкая разведка поддерживает сепаратистов и ведет у нас подрывную деятельность. Агентов МИТ ловили в Чечне (например, вфеврале 2000г. при выходе из Грозного был задержан гражданин Турции Али Йаман). Их ловили на юге России (6 апреля 2001г. УФСБ по Ставропольскому краю заявило о том, что ее сотрудники разоблачили двух турецких разведчиков) и на севере (в мае 2001г. из Челябинска за пределы России выдворен ряд граждан Турции, подозреваемых в работе на турецкие спецслужбы). Официальные представители турецких спецслужб наводнили бывшие республики Советского Союза - от Азербайджана и Узбекистана до Грузии.

Кроме того, Турция, явно не самая богатая страна в мире, тратит большие средства на развертывание по всей России огромного числа турецких школ и турецких культурных центров - от Ростова до Новосибирска. Причем не всегда с безобидными целями. Например, в мае прошлого года в Ростове-на-Дону была приостановлена деятельность подобного центра, так как местные контрразведчики выяснили, что его посетители изучали там идеи радикальной исламской организации «Нурджулар», которая выступает за создание единого тюркского государства - Великого Турана, в границы которого должно войти и несколько регионов юга России. Кроме того, выдворен за пределы России один из руководителей этого центра гражданин Турции Алдырмаз Неджати, который, по данным ФСБ, «собирал информацию для турецких и других иностранных спецслужб».

19 апреля 2001 г. в ФСБ заявили, что российская контрразведка располагает данными о причастности турецких спецслужб к захвату парома «Аврасия» в январе 1996г. и угону самолета Ту-154 в Саудовскую Аравию в марте 2001г.

Российские спецслужбы в свою очередь точно также пытаются разыгрывать карту сепаратизма в Турции, поддерживая курдов. Еще в 1947г. вооруженные отряды курдов под командованием муллы Мустафы Барзани, отступая под натиском иранских войск, появились на территории Азербайджана. Для переговоров с Барзани срочно вылетел Павел Судоплатов - главный диверсант СССР. Из мемуаров Судоплатова известно, что «разработанный по

поручению министра госбезопасности Игнатьева план заключался в том, чтобы сформировать из курдов специальную бригаду - полторы тысячи человек - для диверсионных операций на Ближнем Востоке».

И за прошедшие полвека в курдской политике России мало что изменилось, только теперь главным врагом курдов является не Иран, а Турция. Так, в конце ноября 1999 года турецкое информагентство «Анатолия» сообщило, что турецкие спецслужбы арестовали командира Курдской рабочей партии Кемиля Байика. Его обвинили в том, что он использовал контакты в России для закупки оружия и амуниции для продолжения вооруженной борьбы против Турции (правда, российские эксперты с подозрением относятся к сообщениям «Анатолии»). Не стоит забывать и о «невероятных приключениях Оджалана в России», а также обнаруженных российскими журналистами лагерях подготовки курдских боевиков в Ярославской области.

Спецназ

Турецкий спецназ научился отлично действовать в горах

В Турции существуют в основном армейские спецподразделения. Это три бригады Коммандос и морской спецназ: SAS (*Su Alti Savunma - противодиверсионный спецназ)* и SAT (*Su Alti Taaruz -боевые пловцы*).

1-ая бригада Коммандос базируется недалеко от Кайзери *(Kayseri).* Недавно бригада была развернута в юго-восточной Анатолии против террористов. 2-ая бригада коммандос базируется в Болу. Она также была развернута в районе юго-восточной Анатолии для борьбы с террористами. В Вооруженных силах Турции также существуют спецподразделения горных егерей, которые используются для борьбы с курдскими повстанцами. Бригада морской пехоты базируется под Измиром. Их задача -проникновение на территорию противника, осуществление диверсий и сбор разведданных.

Спецподразделения Турции принимают участие в подготовке своих коллег из аналогичных структур Казахстана, Грузии, Азербайджана и Узбекистана.

За пределами страны турецкий спецназ действует не только в Афганистане. Так в 1950г. впервые 4,5-тысячный турецкий воинский контингент был направлен в Корею. Последняя акция подобного рода прошла в 1999г., когда в Косово в составе сил КФОР были переброшены около тысячи турецких военнослужащих.

Госдеп США обвинил некоторые страны ЕС в поддержке рабочей партии Курдистана

По мнению Государственного департамента США, некоторые страны Европейского Союза оказывают поддержку рабочей партии Курдистана(РПК), которую Турция и США считают террористической организацией.

По крайней мере, в 8 странах КРП беспрепятственно осуществляет свою деятельность, говорится в докладе госдепа Country Reports on Terrorism 2007. В тексте доклада упоминаются Австрия, Бельгия, Кипр, Дания, Франция, Италия, Швеция и Швейцария. На территории этих стран активисты КРП имеют возможность беспрепятственно и безнаказанно вести свою деятельность, заявляют американские эксперты. В частности отмечается, что в столице Бельгии действует несколько телевизионных студий, принадлежащих РПК. На территории этой страны также собираются финансовые средства для деятельности партии. В Дании ведет трансляцию принадлежащий курдам канал Рож-ТВ.

В банках Кипра есть счета, принадлежащие членам РПК, отмечается в докладе и указывается, что именно здесь замыкаются основные финансовые каналы организации. Во Франции, Италии, Швеции и Швейцарии представители КРП могут безнаказанно вести активную социальную, пропагандистскую и образовательную деятельность, отмечается в докладе

Израиль хочет продать Турции спутники-шпионы

Глава военного ведомства Израиля Эхуд Барак во вторник прибудет с двухдневным рабочим визитом в Турцию для обсуждения с ее руководством вопросов двустороннего политического, военно-технического сотрудничества и ситуации на Ближнем Востоке, передают турецкие СМИ.

В Анкаре намечены переговоры Барака с президентом, премьером Турции, главами МИД, национальной обороны и начальником Генштаба. В центре внимания, как ожидается, будут предложение Тель-Авива к Анкаре приобрести спутники-шпионы на 300 миллионов долларов, а также реализация контракта по поставкам турецким ВВС десяти беспилотных летательных аппаратов «Херон» (Heron) на 200 миллионов долларов, сообщает телекомпания CNN-Turk со ссылкой на дипломатические источники.

Соглашение по беспилотным аппаратам было подписано несколько лет назад, однако с их поставками возникли задержки в связи с выявлением брака видеокамер самолетов. Технику планируется использовать для сбора разведывательной информации о курдских боевиках, базирующихся в Северном Ираке.

Турецкие СМИ обращают внимание на то, что Барак впервые посещает в Турцию после того, как возглавил военное ведомство Израиля.

Турция и Израиль являются стратегическими союзниками в регионе. Официальная Анкара неоднократно предлагала свое посредничество в урегулировании арабо-израильского конфликта.

www.agentura.ru

ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ 301-ՐԴ ՀՈԴՎԱԾԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ

Թուրքական խորհրդարանի հանձնաժողովն ապրիլի 16-ին հավանություն տվեց այն նախագծին, ըստ որի՝ փոփոխությունների պետք է ենթարկվեն Քրեական օրենսգրքի (ՔՕ) 301-րդ և 305-րդ հոդվածները:

301-րդ հոդվածն ասում է.

1. Այն անձը, ով «հրապարակավ կվիրավորի թուրքական ազգը, հանրապետությունը կամ Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովը (ԹԱՄԺ)», կբանտարկվի 0.5-3 տարով:
2. Այն անձը, ով «հրապարակավ կվիրավորի Թուրքիայի Հանրապետության կառավարությանը, պետական դատական հաստատությունները, զինված ուժերը կամ անվտանգության ուժերը», կբանտարկվի 0.5-2 տարով:
3. Եթե թուրքական ազգի հասցեին հրապարակավ արված վիրավորանքը հասցվում է արտասահմանում գտնվող թուրքական քաղաքացու կողմից, ապա դրա համար նախատեսված վերոնշյալ պատժաչափն ավելանում է 1/3-ով:
4. Հոդվածը չի տարածվում իշխանության հասցեին արված քննադատական արտահայտությունների վրա:

305-րդ հոդվածով նախատեսված է հետևյալ պատժամիջոցը. «Այն քաղաքացին, ով ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն անձնական շահ ունի օտարներից ու օտար կառույցներից և գործում է հիմնական ազգային շահերի դեմ, ազատազրկման է ենթարկվում 3-10 տարի ժամկետով»:

Թուրքիայի խորհրդարանը 2008թ. ապրիլի 30-ին ութժամյա քննարկումներից հետո հավանություն տվեց երկրի ՔՕ ուղղումներին, համաձայն որոնց՝ փոփոխության ենթարկվեց 301-րդ հոդվածը: Նոր ուղղումները հետևյալն են.

1. Հանցագործություն է համարվում «թուրքական ազգին» հասցված վիրավորանքը: Նախկինում դա վերաբերում էր «թուրքականությանը» (թուրքական ինքնագիտակցությանը) հասցված վիրավորանքին:
2. Առավելագույն պատիժը 3-ից կրճատվեց մինչև 2 տարի ազատազրկման, ինչը հնարավորություն է տալիս բանտարկությունը փոխարինել դատավճռի իրագործման հետաձգման պայմանական ժամկետով: Բացի այդ, ամբողջովին վերացվեց այն հատվածը, որով նախատեսված էր պատժաչափի ավելացում 1/3-ով, եթե մեղադրյալը տվյալ հանցագործությունը կատարել է Թուրքիայի սահմաններից դուրս:
3. Այս հոդվածով յուրաքանչյուր քրեական գործ պետք է հարուցի միայն արդարադատության նախարարը:

Միևնույն ժամանակ, 305-րդ հոդվածի բովանդակությունը մնաց անփոփոխ, պարզապես օրենքի այս հոդվածը խախտած անձանց հետապնդումը պետք է իրականացվի ոչ թե արդարադատության նախարարի, այլ երկրի նախագահի թույլտվությամբ:

Խորհրդարանի նիստի ընթացքում, որը սկսվեց 20.30-ին և ավարտվեց 04.35-ին, ԹԱՄԺ-ում օրենքի փոփոխման օգտին քվեարկեց 250, դեմ՝ 65 խորհրդարանական: Արդարություն և զարգացում կուսակցությունը (ԱԶԿ), որը գերիշխող դիրք է զբաղեցնում 550 հոգանոց մեջլիսում[1],

[1] Ներկայումս ԹԱՄԺ կազմն ունի հետևյալ պատկերը. ԱԶԿ - 340 մանդատ, Ժողովրդա-հանրապետական կուսակցություն (ԺՀԿ) - 98 մանդատ, Ազգային շարժում կուսակցություն (ԱՇԿ) – 70 մանդատ, Դեմոկրատական հասարակություն կուսակցություն (ԴՀԿ) - 20 մանդատ, Դեմոկրատական ձախ կուսակցություն (ԴՁԿ) - 13 մանդատ, անկախ կուսակցականներ – 5 մանդատ, թափուր տեղեր – 2,

միակն էր, որ կողմ քվեարկեց ուղղմանը: Ընդդիմադիր կուսակցությունները դեմ քվեարկեցին: Դա պայմանավորված էր նրանով, որ ընդդիմությունը դժգոհ էր ԱԶԿ-ից, քանի որ վերջինս զիջումների է գնում ԵՄ-ին՝ ցանկանալով դառնալ դրա լիիրավ անդամ:

Որպեսզի ուղղումն օրենքի ուժ ձեռք բերի, այն պետք է հաստատվի երկրի նախագահի կողմից:

Մայիսի 8-ին նախագահ Աբդուլահ Գյուլը հաստատեց 301-րդ հոդվածում կատարված փոփոխությունները: Դա բնական է, քանզի Գյուլը երկրի նախագահի պաշտոնում առաջադրվել է հենց ԱԶԿ-ի կողմից:

Եվրոպայի խորհրդի գլխավոր քարտուղար Թերի Դևիսը հայտարարել է, թե Թուրքիայի ՔՕ 301-րդ հոդվածում կատարված փոփոխությունները վկայում են այն մասին, որ թուրքական իշխանությունները պատրաստ են վերանայել երկրի օրենսդրությունը՝ հաշվի առնելով երկրի պարտավորությունները որպես ԵԽ անդամի և Մարդու իրավունքների մասին եվրոպական կոնվենցիայի մասնակցի:

Ներկայումս շատերը Եվրոպայում ուրախությամբ են ընդունում այս նորությունը, սակայն դա չպետք է դիտարկել որպես էական դրական փոփոխություն: Սա պետք է դիտարկել ընդամենը հասարակության դեմոկրատացման ուղղությամբ կատարված փոքրագույն մի քայլ[1]: Սա էական ազդեցություն չի թողնի թուրք-եվրոպական հարաբերություններում: Սակայն այդքանը բավարար կլինի, որպեսզի Եվրոպայի մոտ ամրապնդվի կարծիքը, թե Թուրքիան էապես պետք է փոխի իր քաղաքական համակարգը, եթե ցանկանում է միանալ Եվրամիությանը: Ընդհանուր առմամբ, եվրոպական հասարակությունը ողջունում է թուրքական նախաձեռնությունը, սակայն հազիվ թե այն հանգեցնի տվյալ հարցում ԵՄ-ի կողմից իրականացվող ճնշման նվազեցմանը: Հարկ է նշել, որ 301-րդ հոդվածի վերացման հարցն այժմեականություն ձեռք բերեց ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության հարցի քննարկումների ժամանակ: Թուրքիան բազմիցս խոստացել էր փոփոխել ՔՕ 301-րդ հոդվածի բովանդակությունը:

Թուրք քաղաքագետ Օզջան Թիքիթի կարծիքով՝ Թուրքիայում իրենց մտքերի ու համոզմունքների համար մարդկանց հետապնդումը հակասում է դեմոկրատական ու մարդկային արժեքներին, ինչի պատճառով էլ քաղաքացիները կորցնում են պետության նկատմամբ հավատը: Թիքիթը հայտարարել է. «Թուրքական 301-րդ հոդվածի նման հոդված գոյություն ունի նաև Իտալիայում, պարզապես այդ երկրում, ի տարբերություն Թուրքիայի, մարդիկ իրենց մտքերի ու համոզմունքների համար չեն հետապնդվում»:

Հարկ է նշել, որ սկսած 2006 թվականից՝ թուրքական օրենսդիրները 8 անգամ փոփոխել են 301-րդ հոդվածի բովանդակությունը: Չնայած դրան՝ այս հոդվածը նախկինի նման լրագրողների, գրողների ու մշակութային գործիչների համար շարունակում է մնալ խոսքի ազատության գլխավոր խոչընդոտը: ԵՄ-ը բազմիցս կոչ է արել Թուրքիային չեղյալ հայտարարել 301-րդ հոդվածը, որով «թուրքերի ազգային արժանապատվությունը» վիրավորելու համար քրեական պատասխանատվության են կանչվել 2007թ. հունվարի 19-ին սպանված հայազգի լրագրող Հրանտ Դինքը[2], նրա որդին՝ «Ակոս» թերթի խմբագիր Արատ Դինքը[3],

---

Ազատություն և համերաշխություն կուսակցություն (ԱՀԿ) - 1 մանդատ, Մեծ միասնություն կուսակցություն (ՄՄԿ) - 1 մանդատ: Խորհրդարանականի մահանալու կամ զոհվելու պարագայում նրա տեղը թափուր է մնում մինչև հաջորդ ընտրությունները:

[1] Եվրոպական չափորոշիչներին մոտենալուն ուղղված ևս մեկ քայլ է համարվում այն հանգամանքը, որ ՔՕ-ում կատարված նոր փոփոխության համաձայն պատիժ նախատեսված չէ ամուսնական դավաճանության համար:

[2] Հրանտ Դինքն ասել է. «Մի ժողովուրդ, որ 4000 տարի ապրել է իր հարազատ հողի վրա, այդ ժողովրդին թեկուզ ոսկե օդանավերի մեջ դնես ու ապահով տեղափոխես մեկ ուրիշ վայր, դարձյալ դա ցեղասպանություն է, քանզի այդ ժողովրդին արմատից են կտրել, էլ չեմ ասում 1,5 միլիոն անմեղ մարդկանց զազանաբար ոչնչացումը»:

[3] 2007թ. «Ակոս» թերթում հրապարակել է Հրանտ Դինքի հետ անցկացված հարցազրույցը, ուր Դինքն արծարծում է Հայոց ցեղասպանության թեման:

Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր, գրող Օրհան Փամուկը[1], կին գրող Էլիֆ Շաֆաքը[2], պատմաբան Թանըր Աքչամը[3], գրող, հրատարակիչ Ռագըփ Զարաքօլուն[4] և շատ ուրիշներ:

Վերջին 5 տարիներին Թուրքիայում 301-րդ հոդվածով 6745 քաղաքացու նկատմամբ գործ է հարուցվել, որոնցից 745-ը դատապարտվել են: Տասնյակ թուրք գրողներ դատապարտվել են 301-րդ հոդվածով՝ Օսմանյան կայսրությունում 1915թ. Հայոց ցեղասպանության մասին հրապարակավ արտահայտվելու համար: Դատական հետաքննության համար հիմք է հանդիսացել այն հանգամանքը, որ նրանք կասկածի տակ են դրել թուրքական պատմության պաշտոնական տարբերակը և Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ 1.5 միլիոն հայերի զանգվածային սպանությունները որակել են ցեղասպանություն, ինչն էլ տարբերվում է հայերի զանգվածային սպանությունների վերաբերյալ պետական թույլատրելի կարծիքից: Սակայն 301-րդ հոդվածով դատապարտման հիմքերը չեն վերաբերում միայն Հայոց ցեղասպանությանը. օրինակ, կին գրող Իփեք Չալըշլարի դեմ 301-րդ հոդվածով գործ էր հարուցվել այն բանի համար, որ նա «բոլոր թուրքերի հայր» Քեմալ Աթաթուրքի կնոջ մասին իր գրքում պատմում է այն մասին, թե ինչպես է Քեմալը, կանացի զգեստ հագնելով, թաքնվել մարդասպաններից: Այդ դրվագն ընկալվել է որպես Աթաթուրքին վախկոտության մեջ մեղադրելու փորձ, ինչի հետևանքով էլ 301-րդ հոդվածով գործ հարուցվեց գրողի նկատմամբ: Իսկ ահա պրոֆեսոր Աթիլա Յայլան Անկարայի համալսարանից հեռացվեց և ապա 301-րդ հոդվածով 15-ամսյա պայմանական ազատազրկման ենթարկվեց այն բանի համար, որ քննարկումներից մեկի ժամանակ իրեն իրավունք էր վերապահել ենթադրելու, որ Աթաթուրքի ժամանակ ստեղծված հանրապետությունը քաղաքական առումով այնքան առաջադեմ չէր, որքան ներկայացնում են այսօր:

Ընդդիմադիր Ազգային շարժում կուսակցության (ԱՇԿ) առաջնորդ Դևլեթ Բահչելին վարչապետ Էրդողանին առաջարկել էր հանրաքվե անցկացնել օրինագծի փոփոխման համար: Նշելով փոփոխության վերաբերյալ ժողովրդական կարծիքն իմանալու անհրաժեշտության մասին՝ Բահչելին ասել է. «Եթե դուք քաջ եք և իսկապես հավատում եք ժողովրդական կարծիքին, ապա հանրաքվեի նախաձեռնություն ցուցաբերեք»:

Ժողովրդա-հանրապետական կուսակցության[5] (ԺՀԿ) ներկայացուցիչը հայտարարել էր, որ տվյալ փոփոխությունները հակասում են երկրի Սահմանադրությանը: Ամենայն հավանականությամբ, նա նկատի ուներ այն, որ Սահմանադրության 35-րդ հոդվածով թուրք են համարվում բոլոր այն անձինք, ովքեր համարվում են Թուրքիայի քաղաքացիներ՝ անկախ էթնիկական պատկանելությունից:

Թուրքական խորհրդարանի հանձնաժողովում քրդական «Դեմոկրատական կարգ» կուսակցության ներկայացուցիչը պահանջում էր ոչ թե փոփոխության ենթարկել 301-րդ հոդվածը, այլ չեղյալ հայտարարել այն: Նա հայտարարել է. «Ես երբեք չեմ տեսել, որ այս երկրում երբևէ որևիցե մեկին գոնե մեկ անգամ դատապարտած լինեն քրդերին, լազերին,

---

[1] 2005թ. շվեյցարական հանդեսին տված հարցազրույցում Օրհան Փամուկը նշել է. «Այս հողում սպանվել են մեկ միլիոն հայ ու 30.000 քուրդ, և բացի ինձնից ոչ ոք չի համարձակվում խոսել այդ մասին»: 2006թ. սկզբին ԵՄ ճնշմամբ Փամուկի գործը կարճվեց: Հրանտ Դինքի սպանությունից հետո Փամուկը փախավ ԱՄՆ:

[2] 2006թ. ամռանը մեղադրվել է իր՝ «Ստամբուլի արտաամուսնական երեխան» («Հայրը և ապօրինածին երեխան») նովելում Հայոց ցեղասպանության մասին հիշատակելու համար: 2007թ. հունիսի 28-ին Թուրքական հրատարակիչների միությունը Շաֆաքին հանձնել է Խոսքի ազատության մրցանակը:

[3] 1970-ական թթ. Աքչամը Հայոց ցեղասպանությունն ընդունելու համար ստիպված եղավ հեռանալ Թուրքիայից: Ներկայումս նա Մինեսոթայի համալսարանի (ԱՄՆ) պատմության պրոֆեսոր է:

[4] «Բյոլգե» հրատարակչատան ղեկավար, թուրք հրատարակիչ Ռագըփ Զարաքօլուն 1990-ական թթ. հրատարակեց Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան 40 օրը» վեպը: 2006թ. Զարաքօլուն որոշեց հրատարակել բրիտանական գրող Ջորջ Ջերջյանի «Ճշմարտությունը կարող է ազատել մեզ» գիրքը, որը նվիրված է Հայոց ցեղասպանությանը: Դրա համար նրան եռամյա բանտարկություն էր սպառնում: 2007թ. Զարաքօլուն արժանացավ «Մամուլի ազատություն - 2007» մրցանակին: Նույն մրցանակին արժանացել է նաև Հրանտ Դինքը (հետմահու):

[5] ԺՀԿ առաջնորդ, 70-ամյա Դենիզ Բայքալը 2008թ. ապրլի 27-ին, կուսակցության համագումարում, 10-րդ անգամ վերընտրվեց իր պաշտոնում՝ հնարավոր 1105 քվեներից ստանալով 1021-ը:

չերքեզներին վիրավորելու համար: Քրեական գործեր չեն հարուցվել նրանց նկատմամբ, ովքեր քրդերին համարում են «սատանայի ծնունդներ», իսկ հայերին վիրավորում են՝ օգտագործելով «հայկական վիժվածք» արտահայտությունը»:

Այսպիսի մոտեցում է ցուցաբերում նաև ոչ վաղ անցյալում Թուրքիայում ստեղծված «Ո՛չ ռասիզմին ու ազգայնականությանը» հասարակական շարժումը, որի ներկայացուցիչները կարծում են, թե 301-րդ հոդվածը, որը Թուրքիայում խոսքի ազատության գլխավոր արգելքն է, պետք է վերացվի:

Հայոց ցեղասպանության կտրվածքով, 301-րդ հոդվածի փոփոխությունն ավելի կընդլայնի թուրքական մտավորականության ներկայացուցիչների այն շրջանակը, որը հրապարակավ կխոսի այդ մասին: Դրանով Թուրքիայում ցեղասպանություն բառի վրա դրված թաբուն վերացնելու նախադրյալներ կստեղծվեն: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ Հայոց ցեղասպանության վրա դրված թաբուի վերացումը ենթադրում է վերափոխել Թուրքիայի Հանրապետության պատմությունը, քանի որ և՛ Քեմալ Աթաթուրքը, և՛ նրա կողմնակիցների ու մերձավորների մեծ մասը եղել են հատուկ կազմակերպության ակտիվ գործիչներ: Այս պարագայում արդեն կբացահայտվի Հայոց ցեղասպանության գործում քեմալականների ունեցած անմիջական մասնակցությունը: Փաստորեն, դա անխուսափելիորեն կհանգեցնի նաև Քեմալ Աթաթուրքի գործունեության վերափոխմանը: Այս պայմաններում Թուրքիայում աննախադեպ կաճեն էթնիկական ու կրոնական խմբերի ինքնարտահայտման հնարավորությունները, իսկ դա կհանգեցնի միացյալ թուրքական ազգի պատրանքի փլուզմանը: Դրա համար էլ Թուրքիայի ՔՕ 301-րդ հոդվածը բխում է Թուրքիայի Սահմանադրության 66-րդ հոդվածից, որում նշված են Քեմալ Աթաթուրքի հետևյալ խոսքերը. «Երջանիկ է նա, ով իրեն թուրք է համարում»:

Հետաքրքիր է, որ Թուրքիայի ՔՕ 301-րդ հոդվածի առաջիկա փոփոխության մասին հայտարարելուց մի քանի ժամ առաջ Բրյուսելում հրապարակվեց ԵՄ ընդլայնման հարցերով եվրահանձնակատար Օլի Ռեհնի տարեկան զեկույցը: Ռեհնը Թուրքիային՝ որպես ԵՄ-ի անդամակցության թեկնածու երկիր, կոչ արեց գործադրել «զգալի ջանքեր»՝ ապահովելու խոսքի, դավանանքի ազատությունը և քրդական բնակչության իրավունքները: Ընդ որում՝ Ռեհնը հայտարարեց, որ Բրյուսելն Անկարայի հետ «Արդարադատությունը և մարդու իրավունքները» խորագրով բանակցություններ չի սկսի այնքան ժամանակ, քանի դեռ փոփոխության չի ենթարկվել ՔՕ 301-րդ հոդվածը: Ըստ էության, Թուրքիայում անսացին Ռեհնի ցանկություններին:

Այսպիսով, 301-րդ հոդվածի բովանդակության մեջ փոփոխություններ իրականացնելով՝ Թուրքիան ցանկանում է աշխարհին ապացուցել, որ երկիրը շարժվում է եվրոպական ժողովրդավարության չափանիշներին ընդառաջ: Իրականում ԵՄ պահանջը չկատարվեց. 301-րդ հոդվածը չվերացվեց, նշանակում է՝ թուրքական մտավորականությանը շարունակում է սպառնալ բանտարկության վտանգը, եթե նա հրապարակավ արտահայտվի Հայոց ցեղասպանության մասին կամ էլ կասկածի տակ առնի Աթաթուրքի արժանիքները: Միևնույն ժամանակ, պետք է խոստովանել, որ 301-րդ հոդվածի բովանդակությունում կատարված փոփոխությունները որոշակի առաջընթաց են, և տվյալ բնագավառում ցանկացած փոքր առաջընթաց ողջունելի է: Նման առաջընթացները հետագայում հնարավոր կդարձնեն թուրքական կառավարության կողմից 301-րդ հոդվածի արգելումը: Առայժմ, սակայն, 301-րդ հոդվածը թուրքական մտավորականության համար շարունակելու է հանդես գալ Դամոկլյան սրի դերում և մնալու է որպես Թուրքիայում խոսքի ազատության յուրօրինակ ցուցիչ:

Հայկ Գաբրիելյան

ԳՈՐԾԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ («DOING BUSINESS») ՎԱՐԿԱՆԻՇԱՅԻՆ ՆԱԽԱԳԻԾ 2007-2008ԹԹ.[1]

World Bank Group, International Finance Corporation

Միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունը *(International Finance Corporation)* «Ուորլդ բենկ գրուփ»-ի *(World Bank Group)* անդամ է և գտնվում է Վաշինգտոնում: Գործունեության հիմնական ոլորտն առնչվում է զարգացող երկրներում ազատ և մրցունակ շուկայական հարաբերությունների խթանման, ընկերություններին ու մասնավոր սեկտորին աջակցման, աղքատության նվազեցման հարցերին: Միջազգային ֆինանսական կազմակերպության անդամ է 179 երկիր, այդ թվում՝ Հայաստանը, Ադրբեջանը և Վրաստանը (անդամակցել են նույն՝ 1995թ.):

«Doing business» նախագիծը

Միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունը, ֆինանսական տարբեր գործառույթներից զատ, *World Bank Group*-ի շրջանակներում վարկանիշային հետազոտություններ է իրականացնում տվյալ երկրի գործարարության *(Doing business)* մթնոլորտի լուսաբանման նպատակներով: Համաշխարհային բանկի աջակցությամբ իրականացվող վարկանիշային հետազոտություններն առաջին անգամ իրականացվել են 2004թ. սկսած: Հաշվետվությունները կազմվել են հիմնականում հետևյալ 10 ցուցիչների հիման վրա (նախորդ զեկույցներում, սակայն, կիրառված են ոչ բոլոր ցուցիչները).

1. գործարարության ձեռնարկում/ձեռնարկության հիմնում[2]
2. լիցենզավորում
3. աշխատուժի վարձակալում
4. սեփականության գրանցում
5. վարկավորում
6. ներդրողների պաշտպանվածություն
7. հարկերի վճարում
8. միջազգային առևտուր
9. պայմանագրերի իրագործում
10. գործարարության ավարտ/ձեռնարկության լուծարում

«Գործարարության» վերջին՝ 2007-2008թթ. վարկանիշային զեկույցներում է միայն կիրառվում յուրաքանչյուր ցուցիչին կցված և դրանք ամփոփող վարկանիշավորման մեթոդաբանությունը, իսկ նախորդ զեկույցներում տրվում են միայն թվային տվյալները: Ուստի, նպատակահարմար ենք համարում հիմնականում կենտրոնանալ վերջին զեկույցների վրա: Յուրաքանչյուր վարկանիշ կամ դիրք տատանվում 1-178 թվերի միջակայքում, լավագույն ցուցանիշը 1-ն է, վատագույնը՝ 178-ը (զեկույցներում ընդգրկված են 178 երկրներ): Աղյուսակներում ներկայացվելու են ոչ միայն յուրաքանչյուր ցուցիչին վերաբերող վարկանիշները, այլ նաև 10 ցուցիչների ընդհանրացված վարկանիշը (ընդհանուր վարկանիշը կոչվում է «գործարարության հեշտ իրականացում», որը ներկայացնում է 10 ցուցիչների միջինացված ու ամփոփող ցուցիչը կամ ցույց է տալիս տվյալ երկրի զբաղեցրած դիրքը):

---

[1] Կազմակերպության 2007 և 2008թթ. վարկանիշային հետազոտությունները հիմնված են համապատասխանաբար 2006 և 2007թթ. տվյալների վրա:

[2] Ցուցիչը ցույց է տալիս գործարարության պաշտոնական գրանցման համար անհրաժեշտ գործողությունների/միջոցառումների տևողության, ծախսերի ու նվազագույն ներդրումների չափաքանակը:

Աղյուսակ 1-ում ներկայացված վիճակագրությունից պարզ է դառնում, որ 2006թ. տվյալներով Հայաստանը ԱՊՀ երկրների շարքում գործարարության իրականացման վարկանիշում առաջատար դիրք է զբաղեցնում (46)՝ զիջելով միայն Վրաստանին (36): Վրաստանի ու Հայաստանի ցուցանիշները, ի տարբերություն ԱՊՀ մնացած պետությունների, ընդհուպ մոտենում են մերձբալթյան երկրներին: Հայաստանը գերազանցում է Արևելյան Եվրոպայի այնպիսի երկրներին, ինչպիսիք են Հունգարիան (51), Բուլղարիան (54), Ռումինիան (55), Հունաստանը (95):

Հայաստանին իր վարկանիշով զգալիորեն զիջում է Ադրբեջանը, որը զբաղեցնում է 97-րդ հորիզոնականը: Նշենք նաև, որ Հայաստանի պարագայում նվազագույնը հարկերի վճարման ու միջազգային առևտրի ցուցիչներն են՝ համապատասխանաբար 137 և 133: Իսկ լավագույն արդյունքներն արձանագրվել են սեփականության գրանցման (2)[1], ձեռնարկության լուծարման (43), գործարարության ձեռնարկման (44), ինչպես նաև աշխատուժի վարձակալության (48) ոլորտներում: Հայաստանի արդյունքներն ըստ 10 ցուցիչների գերազանցում են Ադրբեջանի համապատասխան արդյունքները, բացառությամբ երկու՝վարկավորման և պայմանագրերի ձևակերպման ցուցիչների:

Աղյուսակ 1

«Գործարարության» վարկանիշը 2007թ.[2], ԱՊՀ և մերձբալթյան երկրներ

երկիր[3]	դիրքը, ընդհ.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ԱՊՀ երկրներ											
Վրաստան	35	39	27	11	36	12	19	14	2	29	21
Հայաստան	46	44	72	48	2	62	81	137	133	64	43
Ղազախստան	71	48	173	23	71	45	49	44	177	28	103
Ղրղզստան	88	45	150	75	7	62	32	153	176	31	131
Մոլդովա	90	87	157	87	45	94	96	119	118	17	78
Ադրբեջան	97	95	159	79	58	21	105	142	170	30	71
Ռուսաստան	112	45	172	102	44	156	81	126	155	19	81
Բելառուս	123	154	94	44	96	111	120	178	132	16	73
Ուկրաինա	139	105	174	103	134	62	141	177	116	46	139
Ուզբեկստան	145	73	143	68	167	170	105	162	163	48	113
Տաջիկստան	153	171	163	126	40	132	175	153	175	23	102
Մերձբալթյան երկրներ											
Լատվիա	20	25	86	92	83	12	49	38	22	3	62
Լիտվա	24	50	55	125	4	32	81	74	23	18	32
Էստոնիա	18	53	12	156	22	45	32	32	7	31	51

Աղբյուրը՝ http://www.doingbusiness.org/, http://russian.doingbusiness.org/CustomQuery/

Ինչպես պատկերված է Աղյուսակ 2-ում, Հայաստանին զիջում են նաև իր մյուս երկու հարևանները՝ Թուրքիան ու Իրանը: Ընդ որում, ի տարբերություն Թուրքիայի, որը զբաղեցնում է 65-րդ դիրքը և գերազանցում է Ադրբեջանին ու Ռուսաստանին, բավական ցածր վարկանիշ է գրանցվել Իրանի համար (131): Հայաստանի վարկանիշը գերազանցում է Թուրքիային 4, զիջում 5 ցուցիչներում՝ գործարարության ձեռնարկման, ներդրողների պաշտպանվածության, հարկերի վճարման, միջազգային առևտրի և պայմանագրերի ձևակերպման ցուցիչներում: 5-րդ՝ վարկավորման ցուցիչում արձանագրվել է հավասար՝ 62-ական միավոր:

[1] Ընդ որում, սեփականության գրանցման Հայաստանի արդյունքը այդ թվականին համարվում է լավագույնը ԱՊՀ և մերձբալթյան երկրների շարքում:

[2] Յուրաքանչյուր տարեկան զեկույց վերաբերում է նախորդ տարվա տվյալներին. «Գործարարություն-2007թ.» զեկույցը հիմնվում է 2006թ. տվյալների վրա և վերաբերում է 2006թ. վիճակագրությանը:

[3] Թուրքմենստանը ցուցակում ներկայացված չէ:

Աղյուսակ 2

«Գործարարության» վարկանիշը 2007թ., Հայաստան և հարակից երկրներ

երկիր	դիրքը, ընդհ.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Վրաստան	35	39	27	11	36	12	19	14	2	29	21
Հայաստան	46	44	72	48	2	62	81	137	133	64	43
Թուրքիա	65	40	126	138	30	62	62	85	73	36	114
Ադրբեջան	97	95	159	79	58	21	105	142	170	30	71
Ռուսաստան	112	45	172	102	44	156	81	126	155	19	81
Իրան	131	66	158	143	141	62	158	94	129	54	110

«Գործարարություն» 2008թ. նախագիծը

Ստորև ներկայացված «Գործարարության» նախագծի 2008թ. հաշվետվությունում Հայաստանը ԱՊՀ երկրների շարքում կրկին առաջատար դիրք է զբաղեցնում՝ զիջելով միայն Վրաստանին: Նախորդ նախագծի համեմատ՝ 2008թ. հաշվետվությունում Հայաստանի վարկանիշը բարելավվել է 7, Վրաստանինը՝ 17, իսկ Ադրբեջանինը՝ ընդամենը 1 միավորով: Հայաստանը պահպանել է առաջատարի դիրքերը հարևան Թուրքիայի, Ադրբեջանի, Իրանի ու Ռուսաստանի նկատմամբ:

2008թ. նախագծում Հայաստանի և նրա հարևան երկրների արդյունքները ներկայացված են ստորև:

Աղյուսակ 3

«Գործարարության» վարկանիշը 2008թ., ԱՊՀ երկրներ

երկիր	դիրքը, ընդհ.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Վրաստան	18	10	11	4	11	48	33	102	64	42	105
Հայաստան	39	47	73	48	2	36	83	143	118	64	42
Ղազախստան	71	57	173	22	72	48	51	44	178	28	100
Մոլդովա	92	81	153	93	46	97	98	111	122	17	82
Ղրղըզստան	94	49	152	74	16	68	33	152	177	32	128
Ադրբեջան	96	64	159	80	56	26	107	141	173	30	75
Ռուսաստան	106	50	177	101	45	84	83	130	155	19	80
Բելառուս	110	119	94	43	94	115	98	178	137	16	69
Ուզբեկստան	138	54	145	67	119	170	107	159	165	48	119
Ուկրաինա	139	109	174	102	138	68	141	177	120	46	140
Տաջիկստան	153	161	166	125	43	135	176	155	176	23	99

Աղյուսակ 4

«Գործարարության» վարկանիշը 2008թ., Հայաստան և հարակից երկրներ

երկիր	դիրքը, ընդհ.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Վրաստան	18	10	11	4	11	48	33	102	64	42	105
Հայաստան	39	47	73	48	2	36	83	143	118	64	42
Թուրքիա	57	43	128	136	31	68	64	54	56	34	112
Ադրբեջան	96	64	159	80	56	26	107	141	173	30	75
Ռուսաստան	106	50	177	101	45	84	83	130	155	19	80
Իրան	135	77	164	141	143	68	158	97	135	57	118

Աղբյուրը՝ http://russian.doingbusiness.org/

Աղյուսակ 5

«Գործարարության» վարկանիշը 2008թ., լավագույն տասնյակ

երկիր	դիրքը, ընդհ.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Սինգապուր	1	9	5	1	13	7	2	2	1	4	2
Նոր Զելանդիա	2	3	2	13	1	3	1	9	16	13	16
ԱՄՆ	3	4	24	1	10	7	5	76	15	8	18
Հոնկոնգ	4	13	60	23	58	2	3	3	3	1	15
Դանիա	5	18	6	10	39	13	19	13	2	30	7
Մեծ Բրիտանիա	6	6	54	21	19	1	9	12	27	24	10
Կանադա	7	2	26	19	28	7	5	25	39	43	4
Իռլանդիա	8	5	20	37	79	7	5	6	20	39	6
Ավստրալիա	9	1	52	8	27	3	51	41	34	11	14
Իսլանդիա	10	14	23	42	8	13	64	27	11	4	12

Աղյուսակ 6

«Գործարարության» վարկանիշի դինամիկան 2007-2008թ., Հարավային Կովկաս և Թուրքիա[1]

Ցուցիչ	Վրաստան			Հայաստան			Ադրբեջան			Թուրքիա		
	2008	2007	*փոփոխ.*	2008	2007	*փոփոխ.*	2008	2007	*փոփոխ.*	2008	2007	*փոփոխ.*
Դիրք, ընդհ.	18	35	*17*	39	46	*7*	96	97	*1*	57	65	*8*
1. գործարար. ձեռնարկում	10	39	*29*	47	44	*-3*	64	95	*31*	43	40	*-3*
2. լիցենզավորում	11	27	*16*	73	72	*-1*	159	159	*0*	128	126	*-2*
3. աշխատուժի վարձակալ.	4	4	*0*	48	48	*0*	80	79	*-1*	136	138	*2*
4. սեփականութ. գրանցում	11	18	*7*	2	2	*0*	56	58	*2*	31	30	*-1*
5. վարկավորում	48	62	*14*	36	62	*26*	26	21	*-5*	68	62	*-6*
6. ներդրողի պաշտպանվ.	33	120	*87*	83	81	*-2*	107	105	*-2*	64	62	*-2*
7. հարկերի վճարում	102	103	*1*	143	137	*-6*	141	142	*1*	54	85	*31*
8. միջազգային առևտուր	64	59	*-5*	118	133	*15*	173	170	*-3*	56	73	*17*
9. պայմանագրի իրագործում	42	42	*0*	64	64	*0*	30	30	*0*	34	36	*2*
10. ձեռնարկութ. լուծարում	105	87	*-18*	42	43	*1*	75	71	*-4*	112	114	*2*

Աղբյուրը՝ http://rru.worldbank.org/businessplanet/

[1] Աղյուսակում նշված յուրաքանչյուր ցուցիչ ցույց է տալիս տվյալ երկրի զբաղեցրած դիրքն այլ երկրների շարքում. յուրաքանչյուր ցուցչի համար լավագույն ցուցանիշը 1-ն է, վատագույնը՝ 178: Օրինակ, 2008թ. Վրաստանը առաջին՝ *գործարարության ձեռնարկում* ցուցիչում եզրափակում է լավագույն տասնյակը՝ զբաղեցնելով 10-րդ դիրքը 178 երկրների շարքում:

Գրաֆիկ 1

2008թ. «Գործարարության» վարկանիշ. Հայաստանը գլոբալ աշխարհում (178 երկիր)

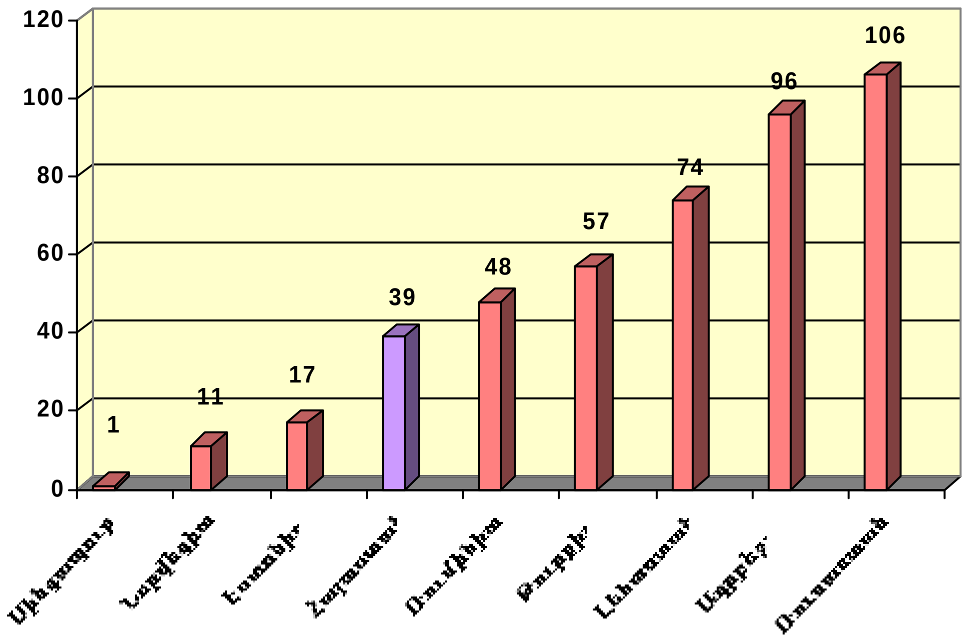

Աղբյուրը՝ http://www.doingbusiness.org/

Կարեն Վերանյան
«Նորավանք» հիմնադրամ